



UJEDINJENE NACIJE
CRNA GORA



UJEDINJENE NACIJE
AŽURIRANA ANALIZA STANJA
U ZEMLJI ZA 2023. GODINU

CRNA GORA

SADRŽAJ

■	Uvod	5
■	Sažetak	7
■	Situacija na polju politike i upravljanja	11
■	Osobe sa invaliditetom	15
■	Strateški prioritet 1: Inkluzivni ekonomski razvoj i održivost životne sredine	17
	Položaj osoba sa invaliditetom u okviru strateškog prioriteta 1	17
	Radni odnos	23
	Strateška razmatranja	25
■	Strateški prioritet 2: Razvoj ljudskog kapitala, smanjenje ranjivosti i socijalna inkluzivnost	27
	Položaj osoba sa invaliditetom u okviru strateškog prioriteta 2	27
	Edukacija	33
	Socijalna zaštita	35
	Zdravstvena zaštita	36
	Strateška razmatranja	37
■	Strateški prioritet 3: Socijalna kohezija, upravljanje usredsređeno na ljude, vladavina prava i ljudska prava .	41
	Položaj osoba sa invaliditetom u okviru strateškog prioriteta 3	41
	Zakonodavni, strateški i institucionalni okvir	47
	Nediskriminacija i jednako priznanje pred zakonom	47
	Pristup pravdi	48
	Pristupačnost	49
	Učešće u političkom životu	50
	Podaci	50
	Strateška razmatranja	51
■	Ažurirani podaci o finansijskoj situaciji	53
	Nacionalni podaci	53
	Međunarodni podaci	53
■	Naredni koraci	57



Uvod

Ovo je drugo izdanje Analize stanja u zemlji (ASZ) – pogled Ujedinjenih nacija na napredak u oblasti održivog razvoja u zemlji. ASZ je dokument koji se mijenja po potrebi i ažurira na godišnjem nivou. Prvo izdanje ASZ pokrenuto je 2021. godine i sadržalo je glavne izazove za realizaciju Agende 2030, njihove osnovne uzroke i buduće akcije. Izvorna ASZ je ukazala na to da je, iako je Crna Gora dobro napredovala u ostvarivanju ciljeva održivog razvoja (COR), pandemija COVID-19 poništila dio napretka. Preporučila je određene akcije za ubrzanje napretka u ostvarivanju ciljeva održivog razvoja.

Prvo ažuriranje ASZ sprovedeno je 2022. godine. U toj verziji je ukazano da su nakon izvorne ASZ ostali brojni glavni izazovi i njihovi osnovni uzroci, uprkos tome što se Crna Gora dobro oporavlja nakon pandemije COVID-19. Glavne kontekstualne promjene su prvenstveno bile političke prirode, uzrokovane izglasavanjem nepovjerenja Vladi dva puta u jednoj godini, što je usporilo neke ključne procese, kao što je pristupanje EU, a kao drugo, uticaji rata u Ukrajini, iako Crna Gora nije bila direktno pogođena ratom, ili uticaji sankcija prema Rusiji. Na Crnu Goru je indirektno uticalo ubrzanje inflacije, što je dovelo do pada prihoda domaćinstava, ali je došlo do uticaja na crnogorsko društvo i povećanje privatne potrošnje koje je podržalo rast.

Ova verzija predstavlja jednostavan skup ažuriranih informacija budući da nije bilo značajnih promjena u ukupnoj putanji održivog razvoja Crne Gore od posljednjeg ažuriranja. U njoj se sumiraju ključna pitanja

koja su se pojavila tokom protekle godine i napredak postignut u tri strateška prioriteta Okvira saradnje UN za održivi razvoj (UNSDCF); Inkluzivni ekonomski razvoj i održivost životne sredine; Razvoj ljudskog kapitala, smanjenje ranjivosti i socijalna inkluzija i; Društvena kohezija, upravljanje usmjereno na ljude, vladavina prava i ljudska prava. Ovo izdanje takođe sadrži fokusiranu analizu položaja osoba sa invaliditetom u odnosu na tri strateška prioriteta i finansijski pejzaž u Crnoj Gori. Osim toga, uključuje i razmatranja u vezi sa strateškom prioritizacijom investicija Fonda za ubrzani razvoj održivog razvoja Crne Gore (MAF) u odnosu na analizu sadržanu u ASZ. Svi dokazi i podaci ažurirani su 30. novembra 2023. godine.



Sažetak

Crna Gora je nastavila da napreduje na području COR i da prevazilazi različite prepreke. Posebno treba istaći da je ekonomski učinak doprinio nižem nivou siromaštva¹ i riziku od siromaštva, smanjujući broj ugroženih domaćinstava, što je dovelo do dobrog napretka u COR 1. Ovo se dešava uprkos određenim ozbiljnim preprekama za napredak u vidu klimatskih promjena, rata u Ukrajini (sa oko 63.000 više Ukrajinaca i 33.000 više Rusa koji borave u Crnoj Gori od početka rata, prema podacima crnogorske granične policije), kao i političke neizvjesnosti.

Politička neizvjesnost usporila je napredak u pogledu postizanja COR. Konkretno, zabilježen je ograničen napredak u procesu pristupanja EU, kojim bi se, ukoliko bi se realizovao, ostvarilo oko dvije trećine COR. U 2023. godini održani su i predsjednički i parlamentarni izbori. Izbori su doveli do povećane polarizacije i govora mržnje na internetu, kao i rodno zasnovanog govora mržnje protiv političarki. Kontinuirana politička neizvjesnost koja je prethodila izborima i dugotrajan proces formiranja nove vlade značili su da je postignut mali napredak u pogledu tranzicione pravde i reformi koje bi ubrzale proces postizanja COR. Kao rezultat toga, i dalje postoje dodatna pitanja vezana za upravljanje i institucije. Problemi korupcije i organizovanog kriminala još nijesu riješeni.

Iako je sveukupni napredak održan, sada se radi o ubrzavanju napretka u svim oblastima i osiguravanju da svi imaju koristi od toga. ASZ je postavila snažniji

fokus na osobe sa invaliditetom i ukazala na višestruku diskriminaciju kojoj su te osobe izložene u različitim oblicima. Ranjive grupe se i dalje suočavaju sa brojnim izazovima i deprivacijama. Napori za rješavanje ovih faktora dali su pozitivne rezultate, poput povećanja upisa u školu romske i egipćanske djece. Međutim, podaci Svjetske banke² pokazuju da će uslovi u kojima djeca žive uticati na njihovu mogućnost da u budućnosti poboljšaju svoj socio-ekonomski status. A vještine koje se razvijaju još uvijek ne rješavaju problem nesklada koji postoji između ponude i potražnje vještina na tržištu rada, budući da poslodavci i dalje imaju poteškoća sa popunjavanjem određenih radnih mjesta. Čini se da je ranjivost takođe koncentrisana na domaćinstva u ruralnim područjima i na sjeveru zemlje. Osim toga, veća je vjerovatnoća da će domaćinstva sa samohranim roditeljem i roditeljima sa više od troje djece biti ugroženija u odnosu na druge grupe domaćinstava. I dalje ostaju neka aktuelna pitanja, kao što su rodno zasnovano nasilje i nasilje nad djecom. Činjenica je da su ona još više pogoršana kulturnim i društvenim normama koje dovode do visokog stepena tolerancije ovih deprivacija.

Uprkos određenom napretku, još uvijek postoje mnogi izazovi i dispariteti iz izvorne ASZ, što znači da je potrebno još mnogo rada da bi se realizovala centralna obećanja Agende 2030. Mnogi nedostaci i izazovi u ovoj iteraciji ASZ odražavaju one iz prethodnih iteracija, čak i ako su ili evoluirali ili su manje značajni. Stoga, mnoge preporuke takođe odražavaju one iz pret-

¹ Svjetska banka, Redovni ekonomski izvještaj za jesen 2023: Ka održivom rastu

² Ekonomski memorandum za Crnu Goru: Ka strategiji održivog rasta

hodnih iteracija ASZ. Važno je fokusirati intervencije na tri strateška prioriteta kako bi se podržao postignuti napredak i nadovezati se na zamah nakon pandemije COVID-19. Ulazak u EU i dalje predstavlja komplementarno sredstvo za ispunjenje mnogih COR. Nakon preuzimanja obaveza na samitu SDG proteklog septembra, Ujedinjene nacije treba da nastave da prate i podržavaju Vladu Crne Gore u ispunjenju ovih obećanja.





Situacija na polju politike i upravljanja

UJEDINJENE NACIJE

Ažurirana analiza stanja u zemlji za 2023. godinu

Situacija na polju politike i upravljanja

U Crnoj Gori su se nastavili brojni pozitivni trendovi uprkos efektima pandemije COVID-19 i rata u Ukrajini, kao i posljedicama istih na globalne inflatorne pritiske i njihovim posljedičnim uticajima na troškove života u Crnoj Gori. Neki ključni indikatori COR-a i dalje pokazuju trendove poboljšanja, prije svega u pogledu siromaštva i rizika od siromaštva koji su u opadanju, nejednakosti se smanjuju, dok su neki rodni dispariteti i dalje konvergentni. Uprkos tome, izazovi ostaju i nastavljaju da utiču na razvojni put Crne Gore.

Politička neizvjesnost, jedan od najvećih izazova protekle godine, trajala je i u prvoj polovini 2023. U februaru i avgustu 2022. u parlamentu je dva puta izglasano nepovjerenje Vladi. Od izglasavanja nepovjerenja u avgustu 2022. godine, aktuelna vlada je ostala na vlasti u tehničkom kapacitetu do kraja oktobra 2023. Tehnička vlada je imala poteškoća sa donošenjem zakona i reformi, iako je usvojila niz nacrtu zakona. Na predsjedničkim izborima u martu, sa drugim krugom održanim u aprilu, pobijedio je Jakov Milatović, koji je zamijenio dotadašnjeg predsjednika Mila Đukanovića.

Parlamentarni izbori u junu 2023. nijesu donijeli jasnu većinu nijednoj stranki niti koaliciji. Nijedna od glavnih stranaka ili koalicija nije osvojila odlučujuću većinu. Izlaznost birača od 56,3 odsto bila je najniža od sticanja nezavisnosti Crne Gore 2006. godine. Politički analitičari u Crnoj Gori nisku izlaznost pripisuju brojnim faktorima, uključujući zamor birača i birače koji pokušavaju da se odluče za stranke na osnovu pitanja koja su im

bitna.³ Nakon pregovora između koalicionih partija, 30. oktobra 2023. godine izabrana je 44. Vlada Crne Gore, na kojoj je funkciju premijera preuzeo Miloško Spajić iz pokreta „Evropa sad“. Time je okončan mandat privremene Vlade koju je predvodio Dritan Abazović. Samo 4 od 23 ministara su žene, što nastavlja trend niske zastupljenosti žena na ministarskim pozicijama. Žene u parlamentu čine samo 27 odsto.

Izgledi su ostali neizvjesni zbog političke situacije u Crnoj Gori. Mnoga pitanja su još uvijek neriješena. Opštinski izbori u Šavniku, održani 2022. godine, ostaju neriješeni jer pobjednik nije proglašen. Nadalje, nema napretka u izbornoj reformi, koja se smatrala neophodnom radi rješavanja nejasnoća i nedostataka u izbornim procedurama.⁴

Napredak ka članstvu u EU, koji bi takođe podržao postizanje oko dvije trećine COR⁵, bio je spor posljednjih nekoliko godina zbog promjena vlasti⁶. S jedne strane, politička neizvjesnost je ograničila sposobnost Crne Gore da odgovori na nove krize i inicijative. Nasuprot tome, čini se da je napredak na drugim područjima uveliko u toku, kao npr. u privredi, gdje se čini da politička neizvjesnost ima manje uticaja na privrednu aktivnost, koja je vođena spoljnim faktorima.

³ Associated Press, jun 2023, Crnogorski birači se na vanrednim parlamentarnim izborima fokusiraju na ekonomiju, životni standard

⁴ OEBS, jun 2023, Parlamentarni izbori u Crnoj Gori su pluralistički i dobro vođeni, ali je prema međunarodnim posmatračima i dalje potrebna zakonska reforma

⁵ UN Crna Gora, 2019, Uzajamne veze: Agenda 2030 i pristupanje EU

⁶ Evropska komisija; Izvještaj o Crnoj Gori 2023, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/montenegro-report-2023_en

Očekuje se da će privredni rast biti otprilike dvostruko veći od predviđanja sa početka godine, podstaknut kontinuiranim rastom privatne potrošnje, prije svega kroz turizam, prliv migranata iz Rusije i Ukrajine, i program poreske reforme u pogledu minimalne zarade.





Osobe sa invaliditetom

UJEDINJENE NACIJE

Ažurirana analiza stanja u zemlji za 2023. godinu

Ova ažurirana verzija ASZ se fokusira na napredak i izazove sa kojima se suočavaju osobe sa invaliditetom u svakom strateškom prioritetu UNDCF-a.

Postoje izazovi u izradi takve analize, zbog nedostatka podataka i nepostojanja jedinstvene i sveobuhvatne definicije osoba sa invaliditetom u crnogorskom pravnom sistemu. Ovi faktori dovode do različitih pristupa među sektorima. Osim toga, danas u Crnoj Gori osobe sa invaliditetom moraju da prođu višestruka vještačenja kako bi mogle da ostvare razna prava. Ovakav fragmentirani pristup utiče na različite aspekte života, uključujući socijalnu i dječiju zaštitu, zapošljavanje, rad, penziju, obrazovanje i zdravlje. Aktuelni sistem je još uvijek prvenstveno zasnovan na medicinskom modelu, i temelji se na konceptu „slomljenog tijela“, gdje se invaliditet shvata kao rezultat fizičkog, mentalnog, intelektualnog ili senzornog nedostatka. Sprovedenje strukturne reforme nacionalnih mehanizama za procjenu invaliditeta, za koje se očekuje da će utrti put za prelazak sa medicinskog na pristup zasnovan na pravima u svim sektorima, omele je politička neizvjesnost. Iako je Skupština Crne Gore ratifikovala Konvenciju o pravima lica sa invaliditetom (CRPD) sa Opcionionim protokolom u julu 2009. godine, pristup invalidnosti zasnovan na ljudskim pravima sadržan u Konvenciji još uvijek nije implementiran u pravnim i političkim okvirima.

Zaštita prava osoba sa invaliditetom ostaje izazov.

Osobe sa invaliditetom se i dalje suočavaju sa značajnim nivoima diskriminacije, što im onemogućuje ostvarivanje prava na ravnopravnoj osnovi sa drugima u mnogim po-

Osobe sa invaliditetom

dručjima života, kao što su zapošljavanje, obrazovanje, zdravlje, socijalna zaštita, pristup pravdi i političkom životu. Neki zakoni još uvek nijesu usklađeni sa Konvencijom o pravima osoba sa invaliditetom, a kašnjenja u usvajanju zakona pridodaju izazovima. Vlada je donijela novu šestogodišnju strategiju u julu 2022. godine, ali nije bilo informacija o statusu njene implementacije.

Institucionalni okvir za unapređenje i zaštitu prava osoba sa invaliditetom naišao je na izazove jer su posebna uprava koja se bavi pravima ove grupe i Nacionalni savjet za prava osoba sa invaliditetom ukinuti ili godinama ne funkcionišu. S pozitivne strane, u maju 2023. godine, Zaštitnik ljudskih prava i sloboda i deset organizacija lica sa invaliditetom uspostavili su nezavisni mehanizam za praćenje sprovođenja Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom.



Strateški prioritet 1: Inkluzivni ekonomski razvoj i održivost životne sredine

UJEDINJENE NACIJE

Ažurirana analiza stanja u zemlji za 2023. godinu

Neki od ekoloških izazova sa kojima smo se suočili prethodne godine nijesu se javili u 2023. godini. Veći dio jugoistočne Evrope, naročito Grčka, bio je pogođen šumskim požarima tokom ljeta 2023, od kojih je Crna Gora uglavnom bila pošteđena. Prethodnu godinu su u više navrata obilježili šumski požari širom Crne Gore, koji su se uglavnom dogodili na primorju i u opštini Podgorica. Ljetnji period (jun, jul i avgust) bio je kišoviti nego 2022. godine, naročito u Podgorici i na primorju.⁷ Međutim, bilo je perioda velikih vrućina. Glavni grad Podgorica je u avgustu zabilježio prvi period od 24 sata u kojem temperatura nije pala ispod 30° Celzijusa, od kada je počelo vođenje evidencije temperatura.

Klimatske promjene dovele su do veće varijabilnosti vremenskih uslova. Kišnija godina je pozitivno uticala na kapacitet crnogorskih hidroelektrana u 2023. u odnosu na 2022. godinu, ali je imala i negativnih strana. U sušnim mjesecima 2022. godine (od avgusta do oktobra), Crna Gora se skoro u potpunosti oslanjala na termoelektanu (TE) u Pljevljima, koja je jedan od najvećih zagađivača vazduha u Crnoj Gori. U januaru je širom Crne Gore padala obilna kiša.

U sjevernim gradovima Pljevljima, Mojkovcu i Rožajama izazvala je odrone, oštetila puteve i mostove, dok je u primorskom gradu Herceg Novom jedna osoba poginula.

⁷ Zavod za hidrometeorologiju i seizmologiju

Strateški prioritet 1: Inkluzivni ekonomski razvoj i održivost životne sredine

Obnovljivi izvori energije igraju sve važniju ulogu u energetsom bilansu Crne Gore. Količina padavina u 2023. godini bila je sličnija prosječnoj godini, što je ublažilo pritisak na TE da obezbijedi struju tokom cijele godine. Ukupan udio obnovljivih izvora u proizvodnji električne energije porastao je na oko 61,5 procenata u 2020. godini, ali je opao na 60,2 odsto u 2021. i 50,6 procenata u 2022. godini. Termoelektrana je u 2022. godini proizvela 49,4 odsto električne energije u Crnoj Gori naspram 39,8 odsto u 2021.⁸ Nepovoljne hidrometeorološke prilike početkom godine, koje su uticale na proizvodnju električne energije, takođe su uslovile pad industrijske proizvodnje za 3,2 odsto.⁹ To znači da se Crna Gora još uvijek u velikoj mjeri oslanja na TE za bazno opterećenje¹⁰, što ne ide u prilog razlozima za njenu dekomisiju, uprkos planiranju i implementaciji projekata obnovljivih izvora energije. Međutim, otpočeli su sanacijski radovi na smanjenju emisije sumpora i azotnih oksida u TE.

Kombinat aluminijuma (KAP) je uticao na potrošnju energije, ali priliv ukrajinskih i ruskih migranata nije. KAP, jedan od glavnih potrošača energije je u drugom tromjesečju 2023. godine potpuno zatvorio svoju topionicu koja je bila značajan izvor zagađenja. U 2021. godini, dok je još uvijek radio s punim kapacitetom, KAP je činio oko 19% ukupne potrošnje energije. U 2022. ovo je već opalo na 3 procenta. Proces elektrolize koji se spro-

⁸ Monstat, Energetski bilans

⁹ Centralna banka Crne Gore: Realni sektor

¹⁰ Trajno minimalno opterećenje koje sistem napajanja treba da isporuči

vodi u fabrici smatra se uzrokom nekih štetnih emisija¹¹ perfluorouglenika.¹² Aluminijum je činio približno 25% crnogorskog izvoza 2022. godine. Čini se da povećanje broja Ukrajinaca i Rusa nije uticalo na potrošnju energije. Potrošnja električne energije u domaćinstvima porasla je sa 1336,4 GWh na 1373,3 GWh samo u periodu od 2021. do 2022. godine, uprkos povećanim pritiscima stanovništva zbog sve većeg broja Ukrajinaca i Rusa koji su se nastanili u Crnoj Gori.¹³

Izazovi u postupanju sa otpadom i dalje traju. Odlaganje otpada na ilegalnim deponijama i dalje se nastavlja na obalama crnogorskog riječnog sliva, uzrokujući ekološku štetu u Crnoj Gori i nizvodno u drugim državama kao što su Srbija i Bosna i Hercegovina. Otpad koji se odlaže na deponije često je plastika za jednokratnu upotrebu koja nije biorazgradiva. Lokalne nevladine organizacije su se pozabavile nekim od divljih deponija, a nivoi zagađenja povezani sa nekim problemima upravljanja vodama i dalje postoje. Petnjica i Plav imaju centre za reciklažu i sortiranje otpada, ali u mnogim opštinama ovi objekti nedostaju.

Ekonomija je nastavila da raste nakon pandemije COVID-19. Rast turističkog tržišta i doseljavanje Ukrajinaca i Rusa podržali su privatnu potrošnju. Realni privredni rast bio je 6,1 odsto u 2022. godini, umjesto očekivanih 3,6 odsto na početku godine (vidi grafikon 1). Privatnu

¹¹ Emisija gasova staklene bašte

¹² UNFCC, 2021, Treći dvogodišnji ažurirani izvještaj Crne Gore

¹³ Monstat, Energetski bilan

potrošnju poduprla je javna potrošnja i rast izvoza, uglavnom energije i metala. Porast turističkih dolazaka i noćenja, uz rast zaposlenosti i povećanje zarada, podržali su trgovinu na malo, koja je u prvoj polovini 2023. godine¹⁴ zabilježila realni rast od 10,4 odsto.

Inflacija i dalje predstavlja prijetnju naporima za smanjenje siromaštva budući da je umanjila realne raspoložive prihode. Nakon prosječnih 13 procenata u 2022. godini, sa inflacijom cijena hrane od 22,6 procenata, inflacija je ublažena u 2023. godini. Inflaciju u 2022. godini je u najvišem stepenu pokretala inflacija cijena hrane, koja je bila posljedica rata u Ukrajini i zavisnosti Crne Gore od uvoza hrane. Prosječna stopa inflacije se u periodu od januara do oktobra 2023. zadržala na 9,6 procenata (vidi grafikon 2). Međutim, pokretači inflacije se više pomjeraju sa međunarodnih na domaće izvore. Inflacija cijena hrane je niža u odnosu na 2022. godinu, i iznosi 13,8 odsto¹⁵, ali nastavlja da podstiče inflatorne pritiske. Ovo se dešava uprkos ublažavanju globalne inflacije cijena hrane. Međutim, veći dio inflatornog pritiska objašnjava se povećanjem plata u javnom sektoru. Viša inflacija nastavlja da narušava realne prihode u svim sektorima osim u javnom sektoru, IKT-u, građevinarstvu i rudarstvu.¹⁶ Domaćinstva sa nižim prihodima su nesrazmjerno pogođena inflacijom. Vlada je pokrenula kampanju „Stop inflaciji“ s ciljem ograničenja profitnih marži na određene vrste proizvoda u potrošačkoj korpi.

¹⁴ Svjetska banka, Redovni ekonomski izvještaj za jesen 2023: Ka održivom rastu

¹⁵ Monstat, Energetski bilan

¹⁶ Svjetska banka, Redovni ekonomski izvještaj za jesen 2023: Ka održivom rastu



MMF je objavio podatke da je 2022. godine pokretač globalne inflacije bio korporativni profit.¹⁷

Rekordna turistička sezona je i dalje važan pokretač rasta i ukazuje na kontinuirano oslanjanje Crne Gore na turizam (vidi grafikon 3). Međutim, struktura turističkih dolazaka ukazuje na to da je crnogorska turistička privreda otpornija na šokove nego što je to bio slučaj prije pandemije COVID-19. Ljetnja sezona je već premašila onu iz 2019. u dolascima i noćenjima, te su već u prvoj polovini godine te brojke bile veće nego u 2019. godini. Gubitak ruskih turista, koji su činili oko 10 procenata ukupnih dolazaka turista 2022 (pad od 5 procentnih poena u odnosu na 2019. god.), čini se da nema uticaja na ukupne turističke brojke.

Međutim, u prvih 7 mjeseci 2023. godine ostvareno je preko 80.000 dolazaka ruskih turista više nego u istom periodu 2022. godine, iako, uzimajući u obzir otprilike 33.000 Rusa više koji žive u Crnoj Gori od početka rata, nije jasno u kojoj mjeri to to utiče na preciznost podataka. Ostala uspostavljena tržišta nastavljaju da igraju važnu ulogu tokom prvih 7 mjeseci. Neka od njih su zabilježila pad svog tržišnog udjela u odnosu na 2022. godinu, poput Srbije (17,5 odsto) i Bosne (8,6 odsto). Ostala tradicionalna tržišta, kao što su Francuska i Velika Britanija, zabilježila su porast u apsolutnim brojevima, povećavši se za 12.900 odnosno 11.000. U 2023. godini zabilježen je novi rast na netradicionalnim i neevropskim tržištima,

¹⁷ <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2023/06/26/europes-inflation-outlook-depends-on-how-corporate-profits-absorb-wage-gains>

uključujući Kinu i Izrael. Broj dolazaka turista iz Poljske povećao se za 24.400, a iz Turske za 14.000.¹⁸

Privatna potrošnja preuzima važniju ulogu u pokretanju ekonomskog rasta. Priliv izbjeglica iz Ukrajine i Rusa nastavio je da podržava privatnu potrošnju. To se ogleda u podacima o prihodima od PDV-a koji su porasli na osnovu priliva migranata i, djelimično, inflacije. Međutim, povećanje privatne potrošnje neutralisalo je neke druge trendove. Kao što je prethodno pomenuto, proizvodnja hidroelektrana se povećala zahvaljujući poboljšanju hidrometeoroloških prilika. Međutim, proizvodnja je smanjena u odnosu na 2022. godinu zbog zatvaranja nekih radnih pogona KAP-a. Pad je zabilježen i u građevinarstvu u prvoj polovini 2023. godine. Međutim, sve veći broj građevinskih dozvola ukazuje na to da će se ovaj trend vjerovatno preokrenuti u bliskoj budućnosti. Uprkos ovom padu, Crna Gora je zabilježila smanjenje deficita tekućeg računa jer je rast izvoza nadmašio rast uvoza. To se opet uglavnom pripisuje rastu turizma. U prvoj polovini 2023. godine, neto doznake su pale za 5,7 odsto, dok su neto direktne strane investicije pale za 26,4 odsto, u poređenju sa prvom polovinom 2022. godine.

Fiskalne neravnoteže su se smanjile, ali ranjivosti ostaju. Crna Gora je do jula 2023. godine ostvarila fiskalni suficit od 2,3 odsto BDP-a, zbog naplate prihoda boljeg od planiranog i nedovoljnog izvršenja kapitalnog budžeta.¹⁹ Povećanje prihoda od 24,5 odsto bilo je podr-

¹⁸ Monstat, Podaci o turizmu

¹⁹ Ministarstvo finansija, državnog budžeta i javnog duga

žano jednokratnim uplatama (za program ekonomskog državljanstva²⁰, naknade za zaštitu od rizika i grantovima) u iznosu od 1,8 odsto BDP-a, ali i porezom na dobit preduzeća i naplatom doprinosa. Ovo se desilo uprkos prethodnim problemima sa obavezom poreza na dohodak fizičkih lica i preduzeća. Naplata PDV-a i akciza je takođe bila visoka. Rast rashoda od 12,9 odsto bio je umjereniji od rasta prihoda, sa padom kapitalne potrošnje za 54,6 odsto, uprkos povećanju plata u javnom sektoru i socijalnih davanja. Crna Gora mora da otplati euro-obveznice vrijedne 1,75 milijardi eura do 2029. godine sa nekoliko velikih tranši u narednih nekoliko godina. Ove otplate vrše pritisak na fiskalnu stabilnost Crne Gore jer joj je potrebno da prikupi sredstva za otplatu ovih tranši i izlaže Crnu Goru daljim ekonomskim šokovima. Prva tranša koju treba otplatiti 2025. godine iznosi 500 miliona eura, a slijede još dvije otplate od 750 miliona eura 2027. i 500 miliona eura 2029. godine. Crna Gora je smanjila svoj odnos duga prema BDP-u sa 105,1 odsto u 2020. na 61,3 odsto u junu 2023. godine.²¹

Rast IKT sektora i zapošljavanje u javnom sektoru doprinijeli su kontinuiranom poboljšanju indikatora tržišta rada. Zaposlenost je nastavila da raste u 2023. godini (vidi grafikon 4). U drugom tromjesečju zaposlenost je porasla na 55,9 odsto, 5,2 p.p. veća nego u drugom tromjesečju 2022. godine. U istom periodu, nezaposlenost je pala sa 14,6 procenata na 12,9 procenata.

²⁰ Iako je ovaj program ukinut krajem 2022. godine, još je bilo više od 300 predmeta u obradi.

²¹ Svjetska banka, Redovni ekonomski izvještaj za jesen 2023: Ka održivom rastu

Zaposlenost i nezaposlenost oporavili su se od padova i uspona u prvom tromjesečju 2021. (zaposlenost od 38,5 procenata) i četvrtom tromjesečju 2020. (nezaposlenost od 21,2 procenata). Stopa aktivnosti dosegla je 64,2 odsto, što je više nego prije pandemije COVID-19.

Velik dio rasta zaposlenosti može se objasniti razvojem u IKT sektoru i dolaskom radnika imigranata iz Rusije, Ukrajine i Bjelorusije u Crnu Goru. Istovremeno, nezaposlenost mladih od 18,7 odsto je na najnižem nivou, dok je zaposlenost mladih od 50,5 odsto na najvišem nivou čak i u odnosu na period prije pandemije COVID-19 (vidi grafikon 5).²² Rast IKT sektora takođe odražava činjenicu da, iako nema velike diversifikacije, postoje neki znaci rasta novih sektora. Prema podacima Agencije za borbu protiv korupcije Crne Gore, u javnom sektoru je dodato oko 15.000 ugovora uoči predsjedničkih i parlamentarnih izbora.²³

Žene i dalje imaju koristi od poboljšane ekonomske aktivnosti i rasta zaposlenosti, pri čemu je stopa zaposlenosti žena dostigla rekordne nivoe u drugom tromjesečju 2023. (50,4 procenata), ali su razlike u odnosu na muškarce blago porasle. Ukupna stopa aktivnosti i zaposlenosti žena nastavila je da raste, iako je prestala da se približava stopama muškaraca, koje rastu bržom stopom i dostigle su 61,7 procenata u drugom tromjesečju 2023. godine (vidi grafikon 6).²⁴

²² Monstat, Anketa o radnoj snazi

²³ Agencija za sprečavanje korupcije

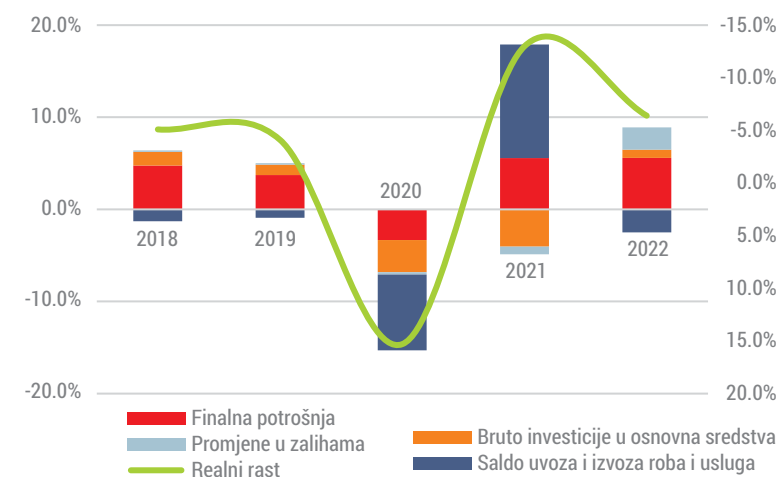
²⁴ Monstat, Anketa o radnoj snazi

Međutim, s obzirom na poboljšanje pokazatelja tržišta rada za muškarce i žene, to ukazuje da muškarci imaju više koristi od rasta zaposlenosti nego žene. Pokazatelji tržišta rada su se približili u 2021. i 2022. godini jer se činilo da žene imaju koristi od dinamike ekonomskog oporavka.

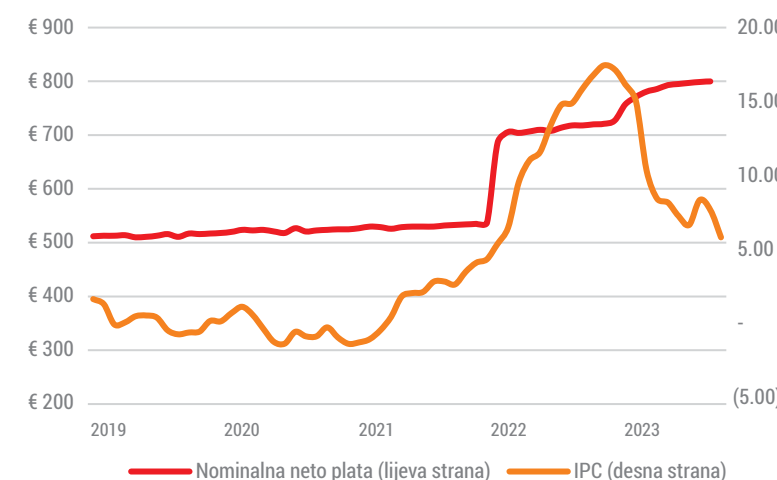
Sjever i dalje zaostaje za drugim regionima. U drugom tromjesečju 2023. godine, na sjeveru je bilo više nezaposlenih (32,9 odsto) nego zaposlenih (31,6 odsto). Oko 55 odsto nezaposlenih u Crnoj Gori je na sjeveru. U istom tromjesečju, stopa zaposlenosti u Primorskom regionu iznosila je 82,5 odsto, a nezaposlenost samo 2,2 odsto. U Centralnom regionu zaposlenost je iznosila 58,1 odsto, a nezaposlenost 10,8 odsto.²⁵ To odražava kontinuirani disparitet privrednih aktivnosti između sjevernog i primorskog i centralnog regiona gdje dominiraju turizam i zapošljavanje u javnom sektoru.

25 Monstat, Anketa o radnoj snazi
26 Monstat, Podaci o nacionalnim računima
27 Monstat i Centralna banka Crne Gore

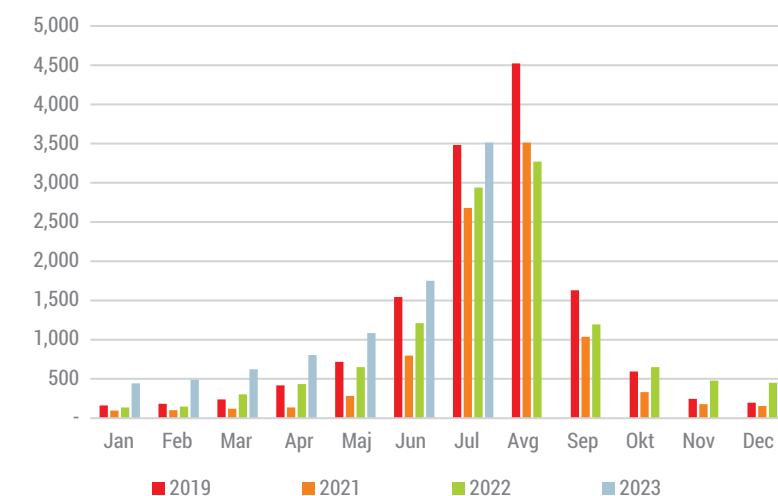
Grafikon 1: Dekompozicija rasta BDP-a (u procentima)²⁶



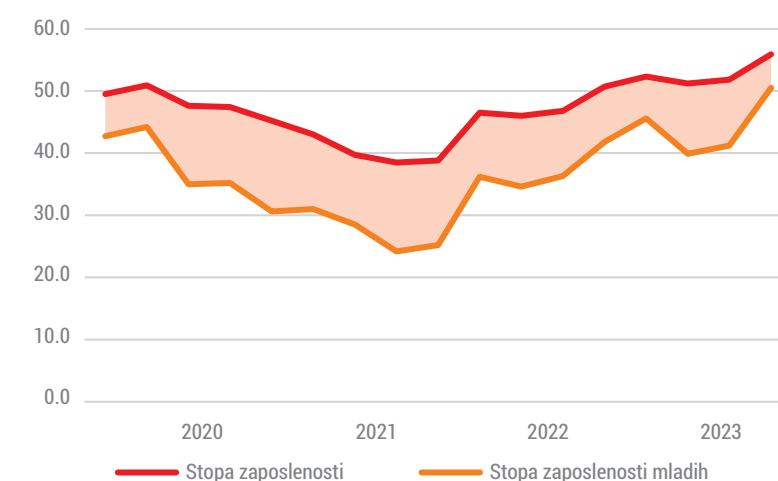
Grafikon 2: Nominalna neto plata (euro) i godišnji IPC (u procentima)²⁷



Grafikon 3: Noćenja stranih turista (u hiljadama)²⁸

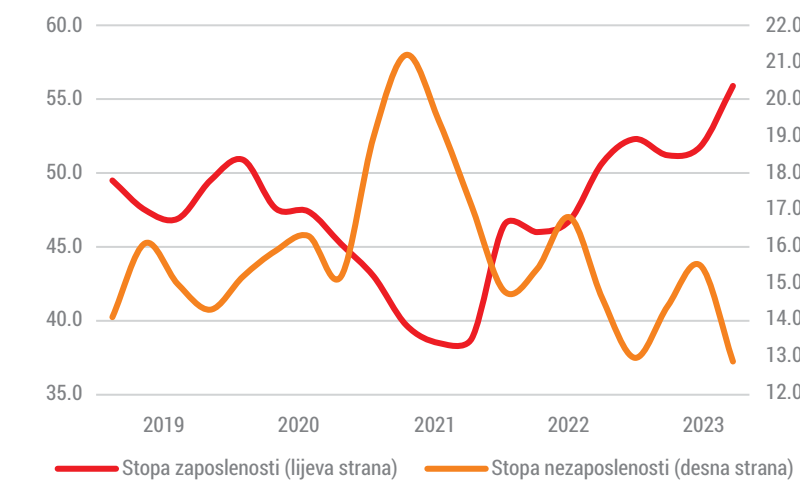


Grafikon 5: Zaposlenost mladih (u procentima)³⁰

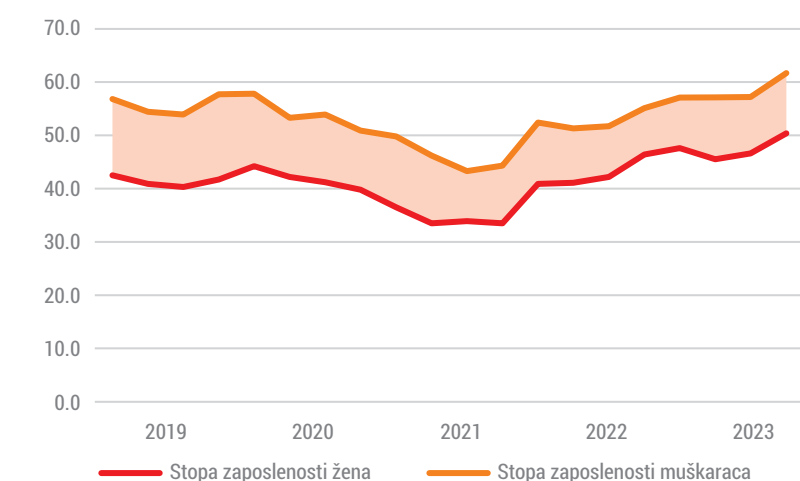


28 Monstat, Podaci o turizmu
29 Anketa Monstata o radnoj snazi
30 Ibid
31 Ibid

Grafikon 4: Stopa zaposlenosti i nezaposlenosti (u procentima)²⁹



Grafikon 6: Rodni jaz u zaposlenosti (u procentima)³¹



Box 1: Položaj osoba sa invaliditetom u okviru strateškog prioriteta 1

Radni odnos

U Crnoj Gori, osobe sa invaliditetom se suočavaju sa izazovima u pristupu zapošljavanju na ravnopravnoj osnovi sa osobama bez invaliditeta.³² Nacrt zakona o jedinstvenom vještačenju invaliditeta – osmišljen da riješi diskriminaciju u oblasti zapošljavanja i socijalne politike – još nije usvojen, iako je spreman od 2022. godine. Izrada novog Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom, za koji je planirano da bude usvojen 2023. godine, takođe je odložena.

Istraživanje Centra za građansko obrazovanje³³ iz 2020. godine pokazalo je da se osobe sa invaliditetom suočavaju sa diskriminacijom pri zapošljavanju - od izazova pri dobijanju zaposlenja do neadekvatno prilagođenih radnih prostora ili nepristupačnosti, što je u skladu sa nalazima istraživanja³⁴

³² Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore, Istraživanje o diskriminaciji osoba sa invaliditetom i članova porodica osoba sa invaliditetom, poznanici, odnosno srodnici osoba sa invaliditetom, <https://umhcg.com/publikacije/>

³³ Centar za građansko obrazovanje, Stavovi prema osobama sa invaliditetom, http://media.cgo-cce.org/2020/03/CGO_Odnos-prema-osobama-s-invaliditetom-FF.pdf

³⁴ Savez slijepih Crne Gore, Istraživanje o diskriminaciji osoba sa invaliditetom, <https://ss-cg.org/wp-content/uploads/2020/12/25-IX-19-SSCG-istrazivanje-2019-OSI.pdf>

Saveza slijepih Crne Gore iz 2019. godine. Ovi izazovi i poteškoće u profesionalnom napredovanju, i dalje postoje. Istraživanje koje je krajem 2022. godine sprovela Agencija Damar takođe baca svjetlo na izazove sa kojima se susreću zaposlene osobe sa invaliditetom.³⁵

Osobe sa invaliditetom su čekale u prosjeku 5 godina da nađu svoj prvi posao nakon završetka školovanja, pri čemu su žene čekale duže od muškaraca. Predrasude poslodavaca u pogledu sposobnosti osoba sa invaliditetom smatraju se najčešćim i najizraženijim problemom pri zapošljavanju (žene prijavljuju veću diskriminaciju od muškaraca), kako navodi trećina ispitanika, dok diskriminaciju konstatuje 19 odsto ispitanika.

Osim toga, 10 procenata ispitanih zaposlenih sa invaliditetom osjeća se diskriminisanim na poslu u poređenju sa kolegama bez invaliditeta; 16,7 odsto onih koji su prijavili diskriminaciju bili su muškarci, a 83,3 odsto žene.

Iako situacija osoba sa invaliditetom u oblasti zapošljavanja i dalje zaostaje u odnosu na druge, i rezultati variraju po polu i opštini, mogu se uočiti i pozitivni trendovi.

³⁵ Damar, 2023, Kako do bržeg zapošljavanja lica sa invaliditetom?

Bilježi se značajan i stalni porast ukupnog broja registrovanih zaposlenih osoba sa invaliditetom, koji se povećao sa 2.040 u 2020. na 3.452 u prvih devet mjeseci 2023. godine, što predstavlja rast od 70 odsto.

Takođe se povećao broj osoba sa invaliditetom sa stalnim, a ne privremenim radnim odnosom.

Uprkos ovim pozitivnim pomacima, broj evidentiranih nezaposlenih osoba sa invaliditetom i dalje je skoro tri puta veći od broja zaposlenih, što ukazuje na to da postoje značajne prepreke za ulazak na tržište rada osoba sa invaliditetom. Ipak, prema podacima iz polugodišnjih i godišnjih izvještaja Zavoda za zapošljavanje Crne Gore, smanjen je broj registrovanih nezaposlenih osoba sa invaliditetom; 10.970 na kraju 2020. godine na 9.561 u trećem tromjesečju 2023.

Udio žena među nezaposlenim osobama sa invaliditetom je konstantno veći od udjela muškaraca sa invaliditetom, ali se u tom periodu neznatno smanjio (sa 60,5 odsto u 2020. na 59 odsto u 2023. god.), što sugeriše da se žene suočavaju sa dodatnim preprekama u pristupu zaposlenju.

Podaci pokazuju veću stopu nezaposlenosti među osobama sa invaliditetom u sjevernim opštinama, što odražava regionalne ekonomske disparitete, u skladu sa podacima o ukupnoj stopi nezaposlenosti u Crnoj Gori. Zavodi za zapošljavanje Berane, Rožaje i Bijelo Polje konstantno imaju najveću zastupljenost osoba sa invaliditetom među evidentiranim nezaposlenima.

Broj poslodavaca koji zapošljavaju osobe sa invaliditetom povećao se sa 1.141 poslodavca u 2020. godini na 1.909 u prvih šest mjeseci 2023.³⁶ Iako je ovo pozitivan trend, on čini samo 2,5 odsto svih preduzeća. Za 81 odsto povećao se i broj privrednih subjekata koji su zatražili podršku države za zapošljavanje personalnih asistenata. Ovo je rezultiralo povećanjem od 93 odsto ukupnog broja osoba sa invaliditetom koji su dobili asistente u periodu od 2020. do 2023. godine.

³⁶ Zavod za zapošljavanje Crne Gore, Izvještaj o zapošljavanju za prvo polugodište 2023. godine

Strateška razmatranja

Gornja analiza je istakla da postoji nekoliko ključnih izazova i procesa kojima se treba pozabaviti:

Prvo, poboljšanje upravljanja životnom sredinom, naročito u područjima upravljanja otpadom i cirkularne ekonomije. Crna Gora ima ograničene objekte i procese za povećanje količine recikliranja i ponovne upotrebe otpadnog materijala, pri čemu se za upravljanje otpadom u velikoj mjeri oslanja na deponije. Ulaganja u ove oblasti bi mogla da ubrzaju poboljšanja u okviru Poglavlja 27 pravne tekovine EU: Životna sredina i klimatske promjene.

Drugo, a vezano za prvu tačku, postoji potreba da se sanira dio ekološke štete koja je prisutna u Crnoj Gori. To uključuje pitanja upravljanja vodama, gdje se iscrpljuju neki od vodnih resursa Crne Gore, i čišćenje otpada iz industrijskih procesa. Neke od ovih investicija mogle bi podržati upravljanje zaštićenim područjima kao što su Natura 2000, Ulcinjske solane i dr. Ulaganja u ove sektore treba da budu u skladu sa Poglavljem 27 pravne tekovine EU: Životna sredina i klimatske promjene. Ove investicije će podržati COR 14 i 15.

Treće, fokusiranje na pravednu tranziciju pomoći će onima koji gube zbog prelaska sa fosilnih goriva i stvoriti nove mogućnosti za pogođene zajednice. Uz to, postavljanje temelja za zelenu tranziciju; prelazak na obnovljive izvore energije i mjere energetske efikasnosti u skladu sa Poglavljem 15 pravne tekovine EU: Energetika.

Na kraju, prioritet treba da bude stvaranje novih ekonomskih mogućnosti, i okončanje predrasuda i diskriminacije na radnom mjestu, naročito prema ženama, osobama sa invaliditetom i stanovnicima na sjeveru Crne Gore. To bi trebalo da se odnosi i na preduzetništvo i na zapošljavanje.

Takođe se treba boriti protiv predrasuda i diskriminacije sa kojima se osobe sa invaliditetom suočavaju prilikom zaposlenja i sticanja iskustva na radnom mjestu, osiguravajući da radna mjesta budu dostupna i da osobe sa invaliditetom dobiju usluge na koje imaju pravo na radnom mjestu.





Strateški prioritet 2: Razvoj ljudskog kapitala, smanjenje ranjivosti i socijalna inkluzivnost

Čini se da nastavak privrednog rasta, zajedno sa povezanim rastom prihoda i povećanom zaposlenošću, pokreće napredak u COR1: bez siromaštva, iako viša inflacija narušava realne raspoložive prihode. Oporavak koji je prethodno istaknut ogleda se u određenom smanjenju siromaštva zahvaljujući realnom rastu od preko 5 procenata. Indikator siromaštva Svjetske banke sa srednjim dohotkom, mjereno na pragu od 6,85 dolara dnevno (PKM iz 2017. god.), pokazuje da je siromaštvo palo za jedan procentni poen sa 18 procenata na 17 procenata između 2021. i 2022.³⁷ Svjetska banka procjenjuje da će stopa siromaštva pasti na 16,4 procenata u 2023. godini.³⁸ Siromaštvo je dostiglo vrhunac od 20 procenata tokom pandemije COVID-19 2020. godine. Uprkos smanjenju siromaštva od 2020. godine, viša inflacija od februara 2022. usporila je tempo smanjenja siromaštva.

Mjere ranjivosti, kao što je rizik od siromaštva³⁹, nastavile su opadajući trend od 2022. godine (vidi grafikon 7). Podaci iz Ankete o prihodima i uslovima života (SILC) iz 2023. pokazuju da su mnogi ključni indikatori nastavili da se poboljšavaju u periodu 2020-2021. Rizik od siromaštva, rizik od siromaštva djece, nejednakost i materijalna i socijalna deprivacija se poboljšavaju i približavaju prosjeku EU. Stopa rizika od siromaštva opala je sa 21,2 procenta na 20,3 procenta od 2020. do 2021. Isto tako, stopa rizika od siromaštva djece je opala sa 30,5 procenata na 28,4 procenata. Gini koeficijent, mje-

³⁷ Svjetska banka, Redovni ekonomski izvještaj za jesen 2023: Ka održivom rastu

³⁸ Ibid

³⁹ Procenat lica koja žive u domaćinstvima čiji je ekvivalentni ukupni raspoloživi prihod domaćinstva ispod praga rizika od siromaštva od 60 procenata.

renje nejednakosti dohotka među stanovništvom, smanjen je sa 32,5 odsto na 31,5 odsto. Iako je još uvijek iznad prosjeka EU, niži je od nekoliko zemalja EU, prije svega Španije i Italije.⁴⁰

Iako se čini da ovi pokazatelji koji se poboljšavaju ukazuju na smanjenje ranjivosti, oni se koncentrišu u određenim grupama (vidi grafikon 8). Kako je broj ljudi u riziku od siromaštva opadao, prosječna neto nominalna mjesečna plata porasla je na 800 eura u septembru 2023. godine, iako, kao što je gore navedeno, realne plate nijesu porasle za radnike u svim sektorima.⁴¹ Indikatori tržišta rada zabilježili su poboljšanje od 2021. do 2023. usljed ekonomskog oporavka nakon pandemije COVID-19.

Ovo se takođe pretače u povećanje životnog standarda, dijelom zbog povećanja nominalnih plata. Istraživanje na nivou domaćinstva ukazuje na to da su riziku od siromaštva najviše izloženi samohrani roditelji sa jednim djetetom ili sa više djece (47,9 odsto) i porodice sa troje ili više djece (37,6 odsto). Međutim, rizik od siromaštva se povećava kod prvih, dok opada kod drugih. Stopa rizika od siromaštva raste sa 14,1 odsto za dvoje roditelja sa jednim djetetom na 18,1 odsto za dvoje roditelja sa dvoje djece na 37,6 odsto za dvoje roditelja sa troje ili više djece, što pokazuje da treće dijete značajno povećava rizik od siromaštva domaćinstva. Naposljetku, postoji razlika između stope rizika od siromaštva domaćinstva

⁴⁰ Monstat, Anketa o prihodima i uslovima života 2022

⁴¹ Centralna banka Crne Gore: Realni sektor

va bez djece (10,1 odsto) i domaćinstava sa izdržavanom djecom (25,2 odsto), što znači da imati djecu povećava vjerovatnoću da ćete biti u riziku od siromaštva.⁴²

Siromaštvo i rizik od siromaštva i dalje su fenomeni karakteristični pretežno za sjever i ruralna područja (vidi grafikon 9). Kako nacionalni indikatori siromaštva i rizika od siromaštva nastavljaju da opadaju, ono ostaje pretežno koncentrisano u određenim grupama. Rizik od siromaštva se smanjio i na sjeveru i u primorskom regionu, ali je porastao za 0,1 procentni poen u centralnom regionu. Međutim, i dalje postoji značajan jaz između sjevernog regiona (37,6 procenata) s jedne strane i centralnog (14,8 procenata) i primorskog (9,8 procenata) regiona s druge. Najnoviji dostupni podaci pokazuju da je rizik od siromaštva u ruralnim područjima iznosio 27,3 posto u 2021. godini, u poređenju sa 16,4 posto u urbanim područjima. Međutim, rizik od siromaštva u ruralnim područjima je opao za 2,3 procentna poena u poređenju sa 2020. godinom, dok je rizik od siromaštva u urbanim sredinama porastao za 0,2 procentna poena u istom periodu.⁴³

Nejednakost mogućnosti, veća od one u EU, usporava smanjenje nejednakosti prihoda. Iako izgleda da se nejednakost u prihodima smanjuje, podaci Svjetske banke ukazuju na to da nejednakost mogućnosti i dalje postoji u Crnoj Gori, što predstavlja prepreku socijalnoj

42 Monstat, Anketa o prihodima i uslovima života 2022

43 Ibid

mobilnosti.⁴⁴ Dokazi ukazuju na to da okolnosti u ranom životu utiču na sposobnost sticanja vještina neophodnih za dobijanje dobrih poslova kasnije u životu, naročito onih u savremenim uslužnim sektorima. Nivo obrazovanja i prisustvo zaposlenih roditelja povećavaju nejednakost u mogućnostima za sticanje tercijarnog obrazovanja, naročito za stanovnike sjevera. Osim toga, broj godina koja djeca provedu u školi su u vezi sa obrazovnim nivoom roditelja, što je slična situacija kao u EU. Djeca sa manje obrazovanim roditeljima imaju veoma male šanse da steknu adekvatno obrazovanje, što slabi vještine buduće radne snage Crne Gore. Vjerovatnoća da dijete čiji je najobrazovaniji roditelj u donjem kvartilu distribucije obrazovanja postigne akademski uspjeh u gornjem kvartilu je samo 7 procenata, što je niže nego u EU. Podaci Svjetske banke takođe sugerišu da je nesklad između vještina i radnih mjesta i dalje prisutan. Neke preduzeća iz privatnog sektora imaju poteškoća u pronalaženju osoblja koje bi popunilo neka slobodna radna mjesta sa određenim profilima vještina.⁴⁵

Neki rodni dispariteti nastavljaju da se smanjuju, dok drugi ostaju. Indeks rodne ravnopravnosti⁴⁶ je pokazao kontinuirano poboljšanje u 2023. godini, pri čemu samo jedan domen od šest pokazuje pogoršanje u odnosu na 2019. godinu. Crna Gora takođe nastavlja da nadmašuje

44 Socijalna mobilnost se odnosi na promjenu socio-ekonomske situacije osobe, bilo u odnosu na roditelje (međugeneracijska mobilnost) ili tokom čitavog života (unutargeneracijska mobilnost).

45 Ekonomski memorandum Svjetske banke, 2023, Ka strategiji održivog rasta

46 Monstat, jul 2023, Indeks rodne ravnopravnosti

neke zemlje EU u pogledu indeksa⁴⁷ i pokazala je poboljšanje od 4,3 procentna poena, što je veći porast nego u većini zemalja EU. Rizik od siromaštva u 2021. je bio skoro 50:50 između muškaraca i žena, pri čemu je 20 procenata muškaraca i 20,6 procenata žena u riziku od siromaštva. Uprkos postignutom napretku, istraživanje OEBS-a pokazuje da žene u Crnoj Gori posjeduju 36 odsto, odnosno 31 odsto ukupnog broja stambenih i komercijalnih/poslovnih jedinica. Samo 25 odsto ukupne površine svih upisanih nekretnina pripada ženama. Ovaj disparitet je u nekim opštinama veći. U pogledu vlasništva nad nekretninama, žene su najmanje zastupljene u opštinama Petnjica (10%), Tuzi (12%) i Gusinje (15%).⁴⁸ Čini se da je dio problema nasljeđivanje gdje se imovina poput nekretnina, obično ostavlja muškoj djeci.

Crna Gora je i dalje povezna tačka za migrante i izbjeglice ka Evropskoj uniji. Prema Frontexu, evropskoj agenciji granične i obalske straže, balkanska ruta je trenutno druga najaktivnija ruta mješovitih migracija ka EU nakon Srednjeg Mediterana. U periodu od januara do aprila 2023, Frontex je otkrio više od 22.000 ilegalnih prelazaka granice duž balkanske rute, što je 21 odsto manje nego godinu dana ranije. Podaci pokazuju da iz godine u godinu postoji varijacija u broju migranata koji prelaze granicu. Između januara i aprila 2023. bilo je 21 odsto manje otkrivenih ilegalnih prelazaka granica iz balkanskih zemalja u EU nego u periodu januar-april

47 Uključujući Češku Republiku, Kipar, Grčku, Mađarsku, Poljsku, Rumuniju i Slovačku

48 OEBS, 2023, Rod i vlasništvo nad nekretninama u Crnoj Gori – mapiranje imovinskog jaza

2022.⁴⁹ Zemlja je i dalje snažno pogođena tokom mješovitih migracija. Prema IOM matrici za praćenje raseljavanja⁵⁰, tokom 2022. godine zapadnobalkanska ruta je pokazala značajnu promjenu trendova kretanja migranata, tj. kraće zadržavanje u zemljama duž rute. Prosječan boravak u prihvatnim centrima u Crnoj Gori je 2-3 dana. To takođe znači da je vremenski okvir za identifikaciju i reagovanje na potencijalna kršenja ljudskih prava stvara poteškoće. Od januara do novembra ove godine 4.873 osobe⁵¹ su se izjasnile da traže azil, što je značilo pokretanje postupka azila odvija u dva koraka. Međutim, mnogi su nastavili put dalje ka EU, dok su drugi ostali u zemlji kako bi nastavili proceduru zahtjeva za azil. Zajedno sa priličnom iz Ukrajine i Rusije, Crna Gora ostaje središte značajnih dolazaka u 2023. godini.

Granična policija Crne Gore procjenjuje da oko 8-14 odsto stanovništva Crne Gore sada čine državljani Ukrajine i Rusije koji su u zemlju pristigli zbog rata u Ukrajini. Međutim, druge procjene pokazuju da bi stvarni broj mogao biti niži. Od početka rata u Ukrajini povećan je priliv iz Ukrajine i Rusije u Crnu Goru. Od 24. februara 2022. do novembra 2023. godine u Crnu Goru je stiglo 179.853 Ukrajinaca, od kojih je 63.254 (10 odsto stanovništva zemlje) ostalo u zemlji pod različitim statusima (privremena zaštita, privremeni boravak i turistički boravak). U 2022. godini, 7.600 Ukrajinaca dobilo je pri-

49 <https://frontex.europa.eu/media-centre/news/news-release/detections-in-central-mediterranean-at-record-level-xSzOka>

50 IOM Matrica za praćenje raseljavanja: Migracioni trendovi na Zapadnom Balkanu 2022. godine

51 Od 21. novembra 2023. godine

vremenu zaštitu, pri čemu je zemlja proširila ovaj režim zaštite 2023. godine u zavisnosti od obnove privremene boravišne dozvole. Dok su neki napustili zemlju, zaključno sa 20. novembrom 2023. u Crnoj Gori je pod režimom privremene zaštite bilo 5.972 ukrajinskih izbjeglica. Od 24. februara 2022. do novembra 2023. godine, 437.149 Rusa je stiglo u Crnu Goru, a 33.342 su ostala u zemlji (pretežno sa boravišnim statusom, a preko 70 ih je podnijelo zahtjev za azil). Povećano prisustvo migranata koji žive u Crnoj Gori predstavlja pritisak, što stvara izazove za usluge. Broj učenika migranata i izbjeglica čini oko 10 odsto ukupne učeničke populacije, a u školama u pojedinim opštinama ovaj broj doseže skoro 30 odsto.

Prvi tematski izvještaj Ombudsmana o položaju Roma i Egipćana istakao je njihov nepovoljan društveno-ekonomski status, kao i nedostatke u obrazovanju i političkom učešću. Pripadnici romske i egipćanske populacije ostaju izolovani od ostatka stanovništva i uglavnom žive u odvojenim naseljima, što dovodi do povećanja socijalne distance i isključenosti. Romi su i dalje u opasnosti od apatridije, uglavnom zbog nedostatka svijesti o važnosti civilnih dokumenata. U novembru 2023. je potvrđeno da je skoro 500 lica u riziku od apatridije. Nedostatak pravnog statusa ili potvrđenog identiteta negativno utiče na njihovu mogućnost pristupa uslugama, što podstiče njihovo socijalno distanciranje i isključenost. Antiromsko raspoloženje i višestruka diskriminacija glavni su razlozi socijalne isključenosti. Posljedice njihovog nepovoljnog položaja uključuju visoku stopu nezaposlenosti, nisku stopu upisa i završavanja

škole, kao i loše uslove života ogromne većine Roma i Egipćana. Ipak, bilo je nekih pozitivnih znakova. Romska djeca su povećala pohađanje predškolskog obrazovanja. U školskoj 2022/2023. godini zabilježen je porast od 11 odsto u odnosu na 2021/2022. Uprkos tome, neka romska i egipćanska djeca su počela školsku godinu sa značajnim zakašnjenjem, zbog nedostatka organizovanog prevoza. Problem dječijih brakova je i dalje rasprostranjen u romskoj zajednici.⁵²

Krajem 2022. godine, Centar za demokratiju i ljudska prava (CEDEM) objavio je svoje redovno istraživanje percepcije o diskriminaciji koje je pokazalo poboljšanje između 2010. i 2022. godine, ali su od tada uočeni negativni trendovi. Od 2010. do 2022. godine procijenjeni procenat stanovnika Crne Gore koji su se osjećali diskriminisanim značajno se smanjio: za 11,2 odsto zbog percipirane diskriminacije na osnovu nacionalne pripadnosti, za 8,7 odsto na osnovu vjerske pripadnosti i za 7,2 odsto na osnovu političkog ubjeđenja. Jedina oblast u kojoj je uočen porast percipirane diskriminacije u odnosu na 2010. godinu je diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Međutim, istraživanje je pokazalo porast procenta ispitanika koji smatraju da je diskriminacija prisutna u Crnoj Gori u 2022. godini u poređenju sa 2020. godinom, koji je iznosio 67%, odnosno 57%. Smatralo se da je diskriminacija na osnovu političkih ubjeđenja bila najviša u 2022. godini⁵³ Treba na-

⁵² <https://www.ombudsman.co.me/img-publications/53/coe%20polozaj%20roma%20i%20egip--ana%20u%20cg%20200x290%20final.pdf>, April 2023

⁵³ Centar za demokratiju i ljudska prava, obrasci i stepen diskriminacije u Crnoj Gori 2022, novembar 2022

pomenuti da je nivo percipirane diskriminacije u 2022. bliži nivou iz 2018, 2016. i 2015. godine.

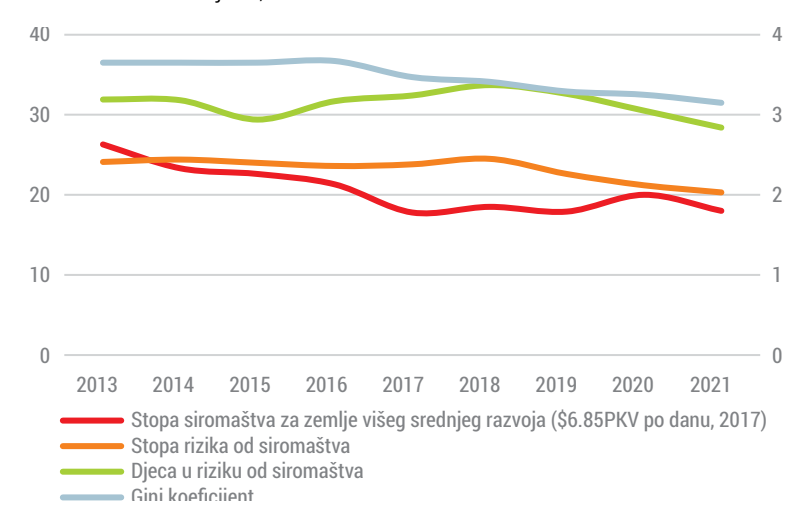
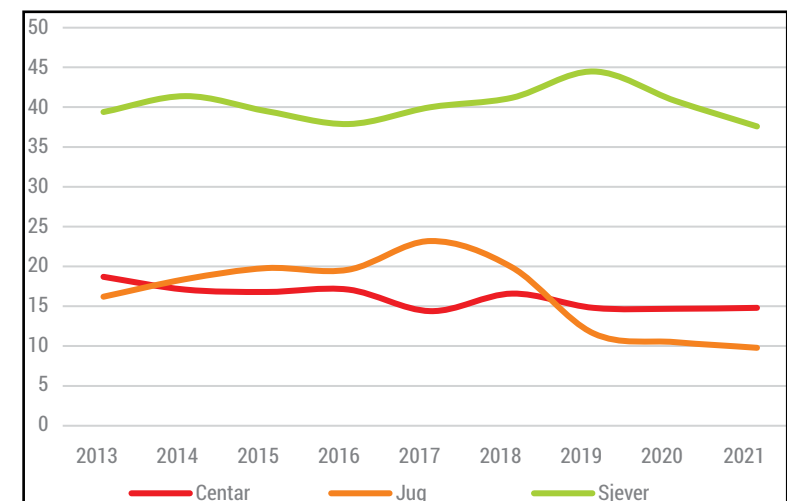
Smatra se da govor mržnje prvenstveno dolazi od strane političara i prisutan je na internetu, ali je u značajnoj mjeri prisutan i na televiziji, na sportskim događajima i u svakodnevnim razgovorima, uključujući i škole. Ovi nalazi predstavljeni su u posljednjem nacionalnom reprezentativnom istraživanju koje redovno sprovodi CEDEM za procjenu obrazaca i nivoa diskriminacije u Crnoj Gori, a koje je objavljeno krajem 2022. godine. Po prvi put, istraživanje je posvetilo poseban segment govoru mržnje. Vjeruje se da je govor mržnje najizraženiji prema Romima/Egipćanima, zatim ženama, LGBTIQ osobama, siromašnima, osobama sa invaliditetom i političkim protivnicima. Incident je prijavilo manje od 10 odsto onih koji su bili svjedoci govora mržnje. Značajan je i podatak da 67 odsto ispitanika smatra da je u Crnoj Gori diskriminacija bila prisutna i u 2022. godini, što je povećanje u odnosu na 2020. godinu, kada je to izjavilo 57 odsto ispitanika. Diskriminacija na osnovu političkih ubjeđenja smatra se najvećom u 2022. godini⁵⁴.

Službe podrške i dalje imaju poteškoća u pružanju potrebnog nivoa njege djeci u institucionalnom zbrinjavanju. Trećina djece u ustanovama za smještaj djece bez roditeljskog staranja čine djeca sa smetnjama u razvoju, i velika je zastupljenost djece romske i egipćanske manjine. U 2022. godini na srodničkom staranju je bilo

⁵⁴ Centar za demokratiju i ljudska prava, obrasci i stepen diskriminacije u Crnoj Gori 2022, novembar 2022

251 dijete, dok je vansrodničko hraniteljstvo nedovoljno razvijeno u Crnoj Gori, sa 71 djetetom na vansrodničkom staranju u 2022. godini.⁵⁵ Hitno hraniteljstvo (kratkoročno hraniteljstvo za djecu kojoj je potrebna hitna njega i zaštita, djeca mlađa od 3 godine i djeca žrtve nasilja) i specijalizovano hraniteljstvo za djecu sa smetnjama u razvoju i djecu sa poremećajima u ponašanju, trenutno nijesu dostupni.

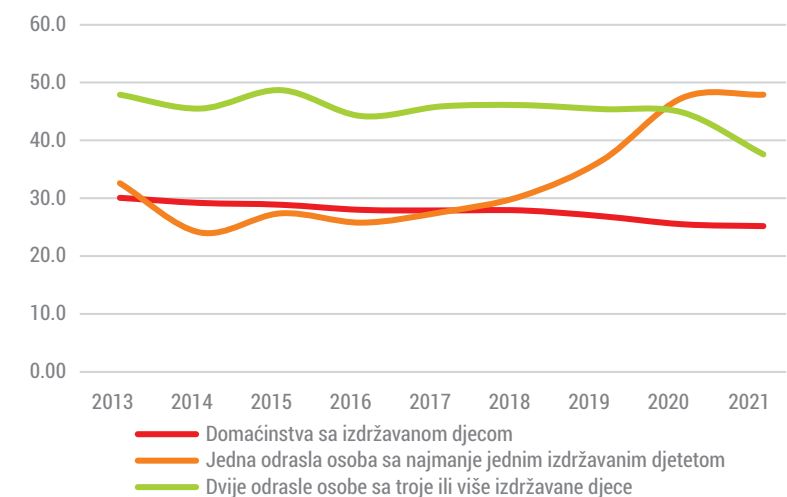
⁵⁵ Ministarstvo rada i socijalnog staranja, 2022, Podaci o djeci u alternativnom staranju u Crnoj Gori

Grafikon 7: Siromaštvo, rizik od siromaštva, i nejednakost (procentualno i Gini koeficijent)⁵⁶**Grafikon 9:** U riziku od siromaštva po regionu⁵⁸

56 Monstat, SILC

57 Ibid

58 Ibid

Grafikon 8: U riziku od siromaštva; odabrane kategorije⁵⁷**Box 2: Položaj osoba sa invaliditetom u okviru strateškog prioriteta 2****Edukacija**

Uopšteno, broj djece sa smetnjama upisanih u osnovne škole je porastao, sa značajnim skokom u 2015/2016, i značajnim porastom u 2019/2020, i 2021/2022. godini (vidi donju tabelu). Postoji značajna razlika u upisu između dječaka i djevojčica: otprilike dvije trećine upisanih učenika je muškog pola.⁵⁹ Većina djece sa smetnjama u razvoju upisana je u redovna odjeljenja od 2015/16. godine, a druga u specijalna odjeljenja u okviru redovnih škola ili resursnih centara.

Iako je broj djece sa smetnjama u razvoju u srednjim školama značajno manji od broja djece koja pohađaju osnovno obrazovanje za više od polovine (manje od polovine u osnovnim školama), u posljednjih osam godina bilježi se porast ukupnog broja djece sa smetnjama u razvoju upisane u srednje škole, uz značajan porast u 2015/2016. godini. Rodni jaz je nešto manji u srednjem obrazovanju nego u osnovnom – 40 posto su žene i 60 posto muškarci. Kao i u osnovnom obrazovanju, većina učenika je upisana u redovna odjeljenja u redovnim školama.

59 Monstat, Statistika osnovnog obrazovanja: podaci o upisu u osnovne škole

Treba napomenuti da ne postoje tačni i potpuni podaci o ukupnom broju djece sa smetnjama u razvoju u Crnoj Gori. Iz tog razloga je nejasno koliko djece sa smetnjama u razvoju ne pohađa školu.

Tabela 1: Upis djece sa smetnjama u razvoju na početku školske godine^{60,61}

Godina	Osnovno obrazovanje			Srednje obrazovanje		
	Ukupno	Žene	Muškarci	Ukupno	Žene	Muškarci
2022/2023	1104	364	740	416	163	253
2021/2022	1195	409	786	406	169	237
2020/2021	1027	360	667	418	169	249
2019/2020	1038	366	672	404	158	246
2018/2019	907	313	594	376	153	223
2017/2018	880	311	569	380	163	217
2016/2017	893	309	584	341	147	194
2015/2016	733	265	468	199	81	118
2014/2015	183	64	119	-	-	-
2013/2014	177	57	120	-	-	-

Samo 16 od 163 osnovne škole i tri od 50 srednjih škola su u potpunosti pristupačne osobama sa invaliditetom.⁶² Resursni centri su primarne obrazovne ustanove koje raspolažu didaktičkim sredstvima, opremom i materijalima prilagođenim potrebama osoba sa invaliditetom. Nema podataka da li i koliko drugih škola raspolaže takvom opremom.

Pedagoške usluge za djecu sa smetnjama u razvoju su neujednačene u školama zbog ograničenih kapaciteta i resursa. U praksi je odziv volontera bio limitiran. Većina škola u Crnoj Gori ima poteškoća da osigura pristupačnost djeci sa senzornim oštećenjima.⁶³ Studentima sa smetnjama u razvoju u visokom obrazovanju nijesu obezbijeđeni asistenti.⁶⁴

60 Monstat, Statistika osnovnog obrazovanja: podaci o upisu u osnovne i srednje škole

61 Podaci za 2013/2014 i 2014/2015 nijesu bili dostupni za djecu sa smetnjama u razvoju u srednjem obrazovanju.

62 Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, 2022, Strategija za zaštitu osoba sa invaliditetom od diskriminacije i promocija jednakosti

63 UNICEF, Analiza sektora obrazovanja 2015-2020, https://www.unicef.org/montenegro/media/22591/file/ESA_percent20-percent20ENG.pdf

64 UNPRPD, Situaciona analiza prava osoba sa invaliditetom u Crnoj Gori, https://unprpd.org/sites/default/files/library/2023-09/CR_Montenegro_2021.pdf

Socijalna zaštita

Trenutno u Crnoj Gori postoje tri glavne vrste invalidnina, (i) lična invalidnina, (ii) dodatak za njegu i pomoć i (iii) naknada za roditelja ili staratelja korisnika prethodna dva dodatka.

Krajem septembra 2023. godine, 29.786 osoba je primalo dodatak za njegu i pomoć, 3.581 lice primalo je ličnu invalidninu, a 2.918 lica je primalo naknadu kao roditelj ili staratelj korisnika prethodna dva dodatka.⁶⁵

U februaru 2023. godine lična invalidnina je povećana za 25 odsto, sa 217,10 eura na 271,37 eura.⁶⁶ Većina socijalnih novčanih davanja se usklađuje na polugodišnjem nivou, obično u januaru i julu. Lična invalidnina je porasla za dodatnih 5,7 odsto u julu 2023. na 284,84 eura.

Usluge socijalne i dječije zaštite uključuju podršku životu u zajednici, savjetodavne, terapijske i socijalno-obrazovne usluge, kao i smještaj u ustanove i hraniteljstvo.

65 Ministarstvo rada i socijalnog staranja, Rekapitular materijalnih davanja iz oblasti socijalne i dječije zaštite za septembar 2023. godine, <https://www.gov.me/dokumenta/054c4b03-3e2f-4362-a041-c9725d3f393a>

66 Ministarstvo rada i socijalnog staranja: Odluka o usaglašavanju osnovica za ostvarivanje prava na materijalno obezbjeđenje i visine materijalnih davanja iz socijalne i dječije zaštite i Odluka o izmjeni i dopuni Odluke o usklađivanju visine osnova za ostvarivanje prava na materijalno obezbjeđenje i visine materijalnih davanja iz socijalne i dječije zaštite

Iako usluge podrške za život u zajednici obuhvataju svakodnevnu njegu (koja se uglavnom pruža u dnevnim centrima), pomoć u kući, uz podršku stanovanja, ličnu asistenciju, tumačenje i prevod znakovnog jezika, dostupnost ovih usluga je ograničena.

Najčešće usluge koje se nude su dnevni centri. Do 31. decembra 2022. godine sedamnaest centara pružalo je usluge za 375 djece i mladih sa smetnjama u razvoju u šesnaest opština u Crnoj Gori. Više usluga je dostupno u sjevernom nego u centralnom regionu. Glavni korisnici su djeca (64 odsto), zatim mladi (25 odsto) i odrasli (11 odsto).

Većina korisnika je imala kombinovana ili višestruka oštećenja, sa rastućim trendom kod korisnika sa psiho-socijalnim oštećenjima.⁶⁷

Zdravstvena zaštita

Zabrinutosti koje je identifikovao Komitet UN za prava osoba sa invaliditetom 2017. godine i dalje postoje i prepoznate su u Nacionalnoj strategiji za zaštitu lica sa invaliditetom od diskriminacije i promociju jednakosti 2022-2027.

67 Godišnji izvještaj Zavoda za socijalnu i dječiju zaštitu o dnevnim centrima za djecu i mlade sa smetnjama u razvoju (2022), <https://www.zsdzcg.me/biblioteka>

To uključuje (a) ograničen i nejednak pristup zdravstvenim uslugama za osobe sa invaliditetom, naročito za osobe smještene u institucijama, (b) nejednak pristup uslugama seksualnog i reproduktivnog zdravlja, posebno na lokalnom nivou i naročito za žene, što je, između ostalog, ilustrovano veoma malim brojem ginekoloških stolica; (c) nedostatak odgovarajuće obuke zdravstvenih radnika o ljudskim pravima osoba sa invaliditetom; (d) nedostatak informacija o mjerama kojima bi se osiguralo da zdravstveni radnici djeluju na osnovu individualnog, slobodnog i informisanog pristanka u svim odlukama koje se odnose na pravo na zdravlje osoba sa invaliditetom; (e) nedostatak informacija o tome da li je sterilizacija osoba sa invaliditetom bez njihovog pristanka u potpunosti zabranjena.⁶⁸ Strategija uključuje mjere za rješavanje ovih problema.⁶⁹

Crna Gora ima trinaest centara za mentalno zdravlje u okviru ustanova primarne zdravstvene zaštite i šest regionalnih centara za djecu sa smetnjama u razvoju. Ovi centri pružaju savjetodavne i razne usluge podrške licima koja pate od problema mentalnog zdravlja i djeci sa smetnja-

68 CRPD/C/MNE/CO/1, septembar 2017

69 Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, 2022, Strategija za zaštitu osoba sa invaliditetom od diskriminacije i promociju jednakosti

ma u razvoju, u okviru primarne zdravstvene zaštite. Međutim, ne postoje sveobuhvatni podaci o tome koliko osoba sa intelektualnim i psihosocijalnim invaliditetom ili djece sa smetnjama u razvoju, ima koristi od usluga koje nude ovi centri. Štaviše, ljudi koji žive u drugim opštinama imaju poteškoća da pristupe ovim neophodnim sadržajima.⁷⁰

Komitet UN protiv torture ocijenio je nezadovoljavajućim uslove u ustanovama za smještaj osoba sa psihosocijalnim i intelektualnim invaliditetom, naročito u psihijatrijskoj ustanovi Dobrota.

I pored aktuelne izgradnje Specijalne zatvorske bolnice za koju se očekuje da će poboljšati situaciju u Dobroti, Komitet je pozvao Crnu Goru da poboljša materijalne uslove, riješi prenatrpanost psihijatrijskih ustanova, ubrza proces deinstitutionalizacije i uloži dodatna sredstva u usluge u zajednici.⁷¹

Prema podacima Komiteta Savjeta Evrope za prevenciju torture (CPT), neadekvatne usluge u zajednici dovele su do toga da jedna trećina pacijenata, kojima nije bila potrebna dalja hospitalizacija, nije mogla da bude otpuštena iz

70 UNPRPD UNPRPD Situaciona analiza prava osoba sa invaliditetom u Crnoj Gori, https://unprpd.org/sites/default/files/library/2023-09/CR_Montenegro_2021.pdf

71 CAT/C/MNE/CO/3, June 2022

ustanove u Dobroti.⁷² Čini se da situacija i danas traje. Evropska komisija je 2023. godine utvrdila da su „u prepunoj psihijatrijskoj bolnici u Dobroti životni uslovi i higijena i dalje loši“.⁷³

Strateška razmatranja

Gornja analiza otkriva da postoji nekoliko ključnih izazova i procesa kojima se treba pozabaviti:

Prvo, jačanje znanja, vještina i prilika za mlade u Crnoj Gori. Na savremenom tržištu rada postoji potreba da se ukloni nesklad između slobodnih radnih mjesta u privatnom sektoru i vještina koje mladi ljudi uče. Još jedna važna oblast je da se mladim Crnogorcima i Crnogorkama omogući jednak pristup kvalitetnom obrazovanju. Pozitivan trend povećanja upisa djece sa smetnjama u razvoju tokom protekle decenije trebalo bi da se nastavi kako bi se osiguralo da sva djeca sa smetnjama u razvoju imaju jednak pristup obrazovanju kao i njihovi vršnjaci. U tom cilju će, između ostalog, biti potrebna dodatna ulaganja u fizičku dostupnost predškolskih ustanova i škola, u didaktičke resurse i u broj i uslove rada osoblja koje podučava djecu sa smetnjama u razvoju.

72 Evropski komitet za sprečavanje mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, Izvještaj o periodičnoj posjeti Crnoj Gori koja je održana u oktobru 2017. godine, <https://www.coe.int/en/web/cpt/-/anti-torture-committee-publishes-report-on-periodic-visit-to-montenegro-focusing-on-police-prisons-psychiatry-and-social-welfare-establishments>

73 Izvještaj Evropske Komisije o Crnoj Gori 2023, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/montenegro-report-2023_en

Drugo, uprkos nedostatku novih podataka o nezaraznim bolestima, potrebno je više ulaganja kako bi se poboljšala efikasnost i efektivnost zdravstvenog sektora u smjeru podrške Poglavlju 28 EU i COR 3. Povećati napore u vezi sa prevencijom i kontrolom droga uz srazmjerna ulaganja u programe prevencije, liječenja, smanjenja rizika i rehabilitacije. U slučaju osoba sa invaliditetom, osim poboljšanja pristupačnosti i dostupnosti zdravstvenih usluga za ovu grupu, te jačanja usluga u zajednici, postoji potreba za sveobuhvatnim preispitivanjem i poboljšanjem uslova u psihijatrijskoj ustanovi u Dobroti.

Treće, podrška boljem upravljanju migracijama. Priliv migranata iz Rusije i Ukrajine, kao i sve veće migracije drugih državljana, donijele su nove vještine i mogućnosti za zapošljavanje na crnogorskom tržištu rada, ali i izvršili pritisak na Crnu Goru u smislu upravljanja migracijama i pristupa usluga koje je potrebno pružiti tim domaćinstvima. Ostaje važno osiguravanje zaštite od radne, seksualne ili drugih oblika eksploatacije. To je potrebno učiniti u kontekstu procesa pristupanja EU i pregovaračkog poglavlja 24: Pravda, sloboda i bezbjednost.

Četvrto, nastaviti smanjenje ugroženosti i siromaštva adekvatnim usmjeravanjem mjera socijalne zaštite tamo gdje su najpotrebnije. ASZ je pokazala da se ranjivost koncentriše u određenim tipologijama domaćinstava i ranjivim grupama. Istakla je i ranjivost osoba sa invaliditetom, uključujući i djecu, i poteškoće sa kojima se suočavaju u pristupu uslugama koje su im potrebne. Ovim domaćinstvima je potrebna dodatna podrška, što zahti-

jeva reforme sistema socijalne zaštite, u okviru procesa pristupanja EU i pregovaračkog poglavlja 19: Socijalne politike i zapošljavanje.

Na kraju, osigurati da crnogorski građani, uključujući osobe sa invaliditetom, dobiju odgovarajući spektar usluga kako ne bi bili zapostavljeni. ASZ je istakla da su ranjive populacije i dalje izložene višestrukim oblicima diskriminacije. Dodatno, istakla je probleme koji ranjivim grupama onemogućavaju ravnopravan pristup uslugama. Potrebna su i ulaganja koja ubrzavaju rodnu ravnopravnost za podršku naporima u vezi Poglavlja 19 i COR 5.





Strateški prioritet 3: Socijalna kohezija, upravljanje usredsređeno na ljude, vladavina prava i ljudska prava

Državna revizorska institucija (DRI) je zaključila da institucije u Crnoj Gori nijesu dovoljno pripremljene za realizaciju ciljeva održivog razvoja. Ovo je uslijedilo nakon revizije uspjeha, sprovedene 2023. godine, o spremnosti državnih institucija u Crnoj Gori za sprovođenje Agende za održivi razvoj do 2030. godine.⁷⁴ U opštem smislu, DRI je pripreme ocijenila djelimično uspješnim. Institucionalna pripremljenost posmatrana je u kontekstu uspostavljenih zakonskih, strateških i institucionalnih okvira, kao i sistema praćenja i izvještavanja o napretku u ostvarivanju ciljeva održivog razvoja.

Politička neizvjesnost koči napredak u reformama za pristupanje EU. U izvještaju Evropske komisije iz 2022. godine istaknuto je da je došlo do napretka u oblasti ekonomije, uglavnom u vezi sa spremnošću Crne Gore da se „suoči sa pritiscima konkurencije i tržišnim snagama unutar EU”, ali je u drugim kriterijumima ostvaren ograničen napredak.⁷⁵ Glavno pitanje bila je politička neizvjesnost koja se pojavila 2022. godine, usljed dva glasanja o nepovjerenju Vladi, koja su pojačala političke tenzije.

Dva izborna procesa održana u 2023. godini riješila su pitanja određenih neizvjesnosti, ali su se one nastavile u drugim sferama društva, kako je gore istaknuto. Kao rezultat toga, izvještaj Evropske komisije o Crnoj Gori 2023. godine prikazao je sličnu situaciju u kojoj je neu-

spjeh u formiranju nove vlade od avgusta 2022. godine nastavio da koči napredak u oblasti reformi potrebnim za zatvaranje poglavlja pravne tekovine EU.

Upraznjena mjesta na ključnim pozicijama u pravosudnom sistemu kočila su njegovo funkcionisanje i nijesu pogodovala neophodnim reformama pravosuđa. Skupština je u februaru 2023. godine kvalifikovanim većinom izabrala troje sudija Ustavnog suda, čime je ponovo uspostavljen kvorum za odlučivanje. Time je okončana nezapamćena institucionalna blokada koja je onemogućila rad Suda u periodu od septembra 2022. do februara 2023. godine, što je, između ostalog, uticalo na sposobnost Crne Gore da blagovremeno finalizuje rezultate lokalnih izbora⁷⁶ i odlučuje o zakonskim amandmanima usvojenim krajem 2022. godine kojima se mijenjaju ovlašćenja Predsjednika.

Specijalna izjaviteljka UN za nezavisnost sudija i advokata, koja je posjetila zemlju u septembru 2023. godine, konstatovala je kontinuirani neuspjeh Parlamenta da izabere preostalog sedmog sudiju Ustavnog suda, Vrhovnog državnog tužioca i tri člana Sudskog savjeta, što je rezultiralo nedostatkom strateškog rukovodstva koje bi osiguralo reformu pravosuđa.⁷⁷ Pozitivno je to što je posljednje upražnjeno mjesto u Ustavnom sudu popunjeno u novembru 2023. godine.

⁷⁴ <https://www.dri.co.me/aktuelnost/objavljen-izvjestaj-o-reviziji-uspjeha-pripremljenost-institucija-crne-gore-za-realizaciju-ciljeva-odrzivog-razvoja-iz-programa-odrzivog-razvoja-do-2030-godine>

⁷⁵ Izvještaj Evropske komisije o Crnoj Gori 2022; https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/montenegro-report-2022_en

⁷⁶ Izvještaj Evropske komisije o Crnoj Gori 2023; https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/montenegro-report-2023_en

⁷⁷ <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/issues/ijudiciary/statements/20230926-EOM-SRIJL-EN.pdf>

Ostaju pitanja koja se odnose na nezavisnost, nepristrasnost, efektivnost i integritet pravosuđa.

U svojim preliminarnim zapažanjima, Specijalna izvjestiteljica UN za nezavisnost sudija i advokata je, između ostalog, konstatovala proaktivan pristup Specijalnog državnog tužioca i njegovu nezavisnost u rješavanju predmeta bez obzira na status okrivljenih i inkluzivan pristup Crne Gore u izradi amandmana zakona koji se odnose na pravosuđe. Specijalna izvjestiteljica je također primijetila napade na nezavisnost i nepristrasnost pravosuđa od strane političara i medija, kao i na advokate.

Specijalna izvjestiteljica je skrenula pažnju na uslove rada pravosudnih službenika, uključujući objekte, o čemu svjedoči otkriće tunela za skladištenje dokaza u Višem sudu prokopanog u centru Podgorice u septembru 2023. Ona je konstatovala velika kašnjenja u pravosudnom sistemu, neadekvatno obrazloženje odluka, nedostatak izvršenja presuda i ozbiljne izazove za diskriminisane grupe da pristupe pravdi, uključujući rodno osjetljivu pravdu. Specijalna izvjestiteljica je pozvala Crnu Goru da preduzme odgovarajuće mjere kako bi osigurala nezavisno, nepristrasno i kompetentno funkcionisanje pravosudnog sistema, a ako se to ne preduzme, da zemlja razmotri nezavisan i objektivan proces provjere kojim bi se poštovalo pravo na pravično suđenje svih zainteresovanih.⁷⁸ Ona je također primijetila neriješena pitanja vezana za integritet pravosuđa i predložila dodatne mjere da se on osigura. Specijalna izvjestiteljica će dostaviti cjelovit izvještaj Savjetu za ljudska prava u junu 2024. godine.

⁷⁸ Ibid

Predsjednički izbori u martu 2023. godine doveli su do izvjesne polarizacije društva.

OEBS je izvijestio da „iako je ton kampanje uoči izbora bio uglavnom neutralan, primijećeni su neki zapaljivi govori, a bilo je i izolovanih incidenata nasilja i uznemiravanja, kao i zabrinutosti oko potencijalnog korišćenja državnih resursa u svrhe političke kampanje“. Politička polarizacija i ograničeno tržište oglašavanja čine medije podložnim na unutrašnje i spoljne uticaje, kako poslovnih tako i političkih interesa. Glavni javni televizijski kanal pružao je ograničenu medijsku pokrivenost, što je biračima otežavalo da naprave informisani izbor.⁷⁹

Diskriminacija i govor mržnje i dalje su rašireni.

Uprkos nedostatku sveobuhvatnog prikupljanja podataka od strane nadležnih organa o ovom fenomenu, govor mržnje je bio čest. Bilo je redovnih incidenata diskriminatornog govora i govora mržnje od strane javnih službenika, medija i građana prema ženama u javnom životu, naročito prema političarkama; jedinoj kandidatkinji na predsjedničkim izborima, koja je dobijala prijetnje preko društvenih mreža tokom kampanje, bila je potrebna policijska zaštita. Najnovije nacionalno reprezentativno istraživanje percepcije koje je sproveo CEDEM pokazalo je da se vjeruje da govor mržnje uglavnom potiče od političara i da se javlja na internetu, ali da je u značajnoj mjeri prisutan i na televiziji, na sportskim događajima i u svakodnevnim razgovorima, uključujući i škole. Smatra se da je govor mržnje najizraženiji prema Romima/Egipćanima,

⁷⁹ OEBS, 20. mart 2023, Predsjednički izbori u Crnoj Gori su konkurentni ali pod negativnim uticajem izostanka inkluzivnosti i pravnih nedostataka, kažu međunarodni posmatrači.

zatim prema ženama, LGBTIQ osobama, siromašnima, osobama sa invaliditetom i političkim protivnicima. Manje od 10 odsto osoba koje su bile svjedoci govora mržnje prijavilo je incident. 67 odsto ispitanika smatra da je diskriminacija u Crnoj Gori bila prisutna 2022. godine, 12 odsto više nego 2020. godine, a najviše se zasnivala na političkim ubjeđenjima.⁸⁰ Novi nacrt zakona protiv diskriminacije, izrađen 2022. godine, bio je u proceduri je usvajanja u Vladi do decembra 2023. godine.

Civilno društvo je nastavilo da igra aktivnu ulogu u društvu, sprovodeći istraživanja, praćenje, zagovaranje, i podržavajući državu u pružanju usluga.

Ovo je uprkos čestim slučajevima u kojima političari, uključujući i one koji rade na najvišim nivoima, omalovažavaju rad organizacija civilnog društva i prijavljenim sporadičnim verbalnim napadima na civilno društvo.⁸¹ Civilno društvo učestvuje u kreiranju zakona i politika, kao i u procesima praćenja, ali to učešće nije sistematično i dosljedno, i treba ga ojačati.

Crna Gora nastavlja saradnju sa tijelima UN za ljudska prava, iako su neki izvještaji o konvencijama ostali na čekanju.

Crna Gora je 8. maja 2023. godine prošla četvrti Univerzalni periodični pregled od strane Savjeta UN za ljudska prava. Prihvatila je 226 od 247 preporuka i evidentirala 21. Većina preporuka se odnosi na rodnu ravnopravnost i diskriminaciju, rodno zasno-

⁸⁰ Centar za demokratiju i ljudska prava, obrasci i stepen diskriminacije u Crnoj Gori 2022, novembar 2022

⁸¹ Izvještaj Evropske komisije o Crnoj Gori 2023; https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/montenegro-report-2023_en

vano nasilje i govor mržnje prema ženama, manjinama i ranjivim grupama, trgovinu ljudima, torturu i slobodu medija.⁸² Vlada je također u maju 2023. godine podnijela svoj naknadni izvještaj o hitnim preporukama Komiteta protiv torture 2022. godine, pružajući ažurirane informacije o uslovima pritvora, istragama o slučajevima torture i napretku u rješavanju ratnih zločina.⁸³ Drugi periodični izvještaj o primjeni Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima pripremljen je u konsultaciji sa nizom institucija, ali bez učešća civilnog društva, i dostavljen je Komitetu UN za ljudska prava.⁸⁴ Kasnili su izvještaji o primjeni Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima i Konvencije o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije. Na Samitu za održivi razvoj (SDG Summit) u septembru 2023. godine, Crna Gora se obavezala da će uspostaviti nacionalni mehanizam za izvještavanje i praćenje mehanizama UN za ljudska prava. To bi moglo riješiti izazove vezane za kasno izvještavanje i vjerovatno bi ojačalo implementaciju preporuka o ljudskim pravima i osiguralo inkluzivniji angažman Crne Gore u mehanizmima UN za ljudska prava.

I dalje se nastavljaju izvještaji o mučenju i zlostavljanju.

Novi izvještaji o mučenju koje je policija navodno počinila objavljeni su u medijima u martu 2023. Podkomitet Savjeta Evrope za prevenciju torture (CPT)

⁸² <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G23/114/18/PDF/G2311418.pdf?OpenElement> and https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/upr/sessions/session43/me/A_HRC_54_14_Add.1_AV_Montenegro_E.docx

⁸³ CAT/C/MNE/FCO/3, June 2023

⁸⁴ https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR.percent2FC.percent2FMNE.percent2F2&Lang=en

je 2023. godine izrazio zabrinutost povodom izvještaja koje je dobio tokom posjete zemlji 2022. godine, o velikom broju i obrascima navodnog zlostavljanja od strane policije. Slijedeći preporuke koje je 2022. dao Komitet UN protiv torture, CPT je pozvao na promjenu načina razmišljanja i kulture unutar policije, nultu toleranciju prema zlostavljanju i na efikasne istrage za rješavanje problema nekažnjivosti za zlostavljanje.⁸⁵ Civilno društvo je izrazilo zabrinutost zbog nedostatka efikasnih mjera, uključujući hitnu suspenziju policijskih službenika koji su optuženi za mučenje, kao i zbog dugotrajnih istražnih postupaka i samo nekoliko optužnica podignutih u slučajevima torture i zlostavljanja.⁸⁶ Vlada je izvijestila Komitet UN protiv torture da su u periodu od 1. oktobra 2022. do 31. marta 2023. sudovi procesuirali 30 predmeta protiv 49 okrivljenih policijskih službenika optuženih za zlostavljanje, pri čemu je 11 slučajeva zatvoreno a 19 postupaka nastavljeno. Vlada je tvrdila da su prevladale presude – iako nije pružila dodatne informacije – i da su u dva slučaja optuženi oslobođeni optužbi.⁸⁷

Napredak u sprovođenju tranzicione pravde i dalje je spor. Jedino suđenje protiv jednog optuženog za ratne zločine počinjene 90-ih godina prošlog vijeka u Foči u Bosni i Hercegovini, koje je u više navrata odgađano, trajalo je do kraja 2023. godine. Specijalni državni tužilac

je nastavio istrage, ali u 2023. godini nije bilo novih optužnica za ratne zločine.⁸⁸ Ministar pravde je u oktobru odbio da Kosovu⁸⁹ izruči najmanje dvojicu optuženih za ratne zločine, koji su uhapšeni u Crnoj Gori na osnovu međunarodnih potjernica. Ministar je izrazio zabrinutost da bi optuženi potencijalno mogli biti podvrgnuti političkom progonu i da bi izručenje predstavljalo kršenje člana 3 Evropske konvencije o ljudskim pravima. Tokom godine nije bilo napretka po pitanju razjašnjavanja gdje se nalazi 51 osoba iz Crne Gore ili čije porodice žive u Crnoj Gori, a koje se vode kao nestale tokom ratova 1990-ih.

U pogledu percepcije korupcije Crna Gora je ostvarila bolji učinak od drugih zemalja Zapadnog Balkana koje nijesu članice EU. Međutim, percepcije su se pogoršale u 2023. u odnosu na 2022. Broj slučajeva korupcije na visokom nivou i organizovanog kriminala koji su na čekanju pred sudovima nastavio je da raste u 2022. godini, odražavajući povećanje broja istraga od 2020. godine. Crna Gora je protekle godine nastavila da cilja organizovane kriminalne grupe, izvršivši značajna hapšenja navodnih članova organizovanih kriminalnih grupa. Međutim, rješavanje ovih predmeta povremeno je trajalo i do 7 godina, zbog organizacionih ograničenja i problema u Višem sudu u Podgorici (uključujući nedovoljan prostor za sudske rasprave), koji su bili prepreka blagovremenom izvršenju pravde.

⁸⁵ Savjet Evrope, Izvještaj Vladi Crne Gore o ad hoc posjeti Crnoj Gori koju je obavio Evropski komitet za prevenciju torture i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT) od 7. do 13. juna 2022. godine, objavljen u junu 2023. godine.

⁸⁶ <https://www.hraction.org/2023/11/10/hra-is-asking-the-new-minister-of-the-interior-for-zero-tolerance-for-torture/?lang=en>

⁸⁷ CAT/C/MNE/FCO/3, June 2023

⁸⁸ Izvještaj Evropske komisije o Crnoj Gori 2023; https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/montenegro-report-2023_en

⁸⁹ Sva pozivanja na Kosovo treba shvatiti u kontekstu Rezolucije 1244 (1999) Savjeta bezbjednosti Ujedinjenih nacija

Mediji su i dalje polarizovani i nastavljaju se redovni izvještaji o napadima na novinare, uglavnom verbalne prirode. Iako vlasti preduzimaju bržu akciju u novim slučajevima napada, nije bilo pomaka u rješavanju starih slučajeva, uključujući ubistvo urednika „Dana“ Duška Jovanovića iz 2004. godine i pucnjavu na novinarku „Vijesti“ Oliveru Lakić u 2018. godini. Slučajevi govora mržnje i zločina iz mržnje osoba koje iznose svoje stavove u medijima često se ne rješavaju u potpunosti.⁹⁰ Autor kolumne koji je kritikovao SPC i citirao dvojicu njenih čelnika, navodeći da između ostalog šire govor mržnje i ksenofobiju⁹¹, optužen je u oktobru 2023. godine po Zakonu o javnom redu i miru zbog vrijeđanja na osnovu nacionalne, rasne i vjerske pripadnosti ili etničkog porijekla. Početak suđenja je zakazan za 22. januar 2024. Više od dvadeset nevladinih organizacija pozvalo je tužilaštvo da odustane od optužbi, uz napomenu da bi slučaj ugrozio slobodu izražavanja.⁹² Reporteri bez granica su izvijestili da su vladini pritisci i napadi donekle oslabili, ali da vlasti i dalje pokušavaju da kontrolišu određene medije. Rangiranje Crne Gore je poboljšano sa 63. mjesta od 180 u 2022. na 39. od 180 u 2023.⁹³ U oktobru 2023. Vlada je donijela prvu Medijsku strategiju 2023-2027, uz Akcioni plan za 2023-2024 u cilju unapređenja ambijenta za slobodno i profesionalno novinarstvo. Akcionim planom je

⁹⁰ Kao primjer vidjeti: <https://cgo-cce.org/en/2023/11/28/19-ngos-urgent-and-decisive-action-required-against-threats-due-to-freedom-of-expression/>

⁹¹ <https://cgo-cce.org/en/2023/11/28/19-ngos-urgent-and-decisive-action-required-against-threats-due-to-freedom-of-expression/>

⁹² <https://cgo-cce.org/en/2023/12/21/22-ngos-appeal-to-the-state-prosecutors-office-to-drop-the-misdemeanour-proceedings-against-historian-boban-batricevic/>

⁹³ Rang lista reportera bez granica 2023; <https://rsf.org/en/index>

predviđeno formiranje specijalizovanih timova i određivanje kontakt osoba u Upravi policije i Državnom tužilaštvu koji će istraživati slučajeve napada na novinare, Mreže za borbu protiv govora mržnje, online uznemiravanja i dezinformacija, kao i formiranje Nacionalnog savjeta za Medijsku pismenost kako bi se uspostavilo sistematsko planiranje i praćenje aktivnosti za unapređivanje medijske pismenosti.

Iako se čini da je broj prijavljenih slučajeva rodno zasnovanog nasilja manji nego u drugim zemljama, društveni faktori mogu prikriti stvarni nivo slučajeva, dok je odgovor i dalje neadekvatan. Podaci objavljeni u novembru 2022. ukazuju da je jedna od pet žena tokom svog života doživjela nasilje od partnera. U odrasloj dobi, ukupno 7,5 odsto žena je prijavilo nasilje u porodici, dok je nasilje od strane bilo kog počinioca doživjelo 11,7 odsto žena. Seksualno uznemiravanje na poslu tokom svog života prijavilo je 17,5 odsto žena. Ove brojke su niže od nekih zemalja EU i Srbije, ali podaci nijesu dostupni za sve zemlje Zapadnog Balkana.⁹⁴ Stvarni broj slučajeva može biti veći od prijavljenih; ovo, između ostalog, zavisi od znanja gdje treba izvršiti prijavu i spremnosti da se slučajevi prijave. Specijalna izviestiteljka UN za nezavisnost sudija i advokata konstatovala je različite izazove u odgovoru na rodno zasnovano nasilje. To uključuje kaznena djela koja su svedena na prekršaje i neizricanje privremenih zaštitnih mjera, oduzimanje djece od žena koje su preživjele nasilje uprkos zakonskom starateljstvu bivših supružnika, i propust vlasti da prepoznaju ozbilj-

⁹⁴ Monstat, Istraživanje o uslovima života i bezbjednosti žena 2022

nost nasilja, što je dovelo do neizricanja zaštitnih mjera i više od jednog slučaja gdje je žena koja je prijavila nasilje na kraju ubijena.⁹⁵

Nasilje nad djecom i dalje ostaje problem. Učestalost nekih oblika nasilja nad djecom je u porastu. Nekoliko studija ukazuje na rasprostranjenost nasilja u crnogorskom društvu. Prema podacima Ministarstva rada i socijalnog staranja, u 2021. godini⁹⁶ 305 djece je bilo žrtva nasilja, a 365 u 2022. godini.⁹⁷ Istraživanje Zavoda za školstvo sprovedeno 2023. godine je pokazalo da je 43 odsto školske djece bilo svjedokom vršnjačkog nasilja u svojim školama, 17 odsto je tvrdilo da je bilo žrtva nasilja, a 6,7 odsto je priznalo da je bilo nasilno prema drugoj djeci.⁹⁸

Crnogorski sistem socijalne i dječije zaštite ima poteškoća u pružanju podrške porodicama i djeci u riziku ili žrtvama nasilja. Programi prevencije vršnjačkog nasilja i izgradnje otpornosti kod djece ne sprovode se sistematski u svim školama. Pristup djece pravdi i postupcima po mjeri djeteta tek treba da budu obezbijeđeni za svu djecu. Specijalizacija pravosudnih profesionalaca je predušlov za primjenu standarda koji se odnose na pravosuđe po mjeri djeteta.

⁹⁵ <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/issues/ijudiciary/statements/20230926-EOM-SRIJL-EN.pdf>

⁹⁶ Ministarstvo rada i socijalnog staranja, Izvještaj o radu i stanju u upravnim oblastima Ministarstva finansija i socijalnog staranja za 2021. godinu

⁹⁷ Ministarstvo rada i socijalnog staranja, Izvještaj o radu Ministarstva rada i socijalnog staranja za 2022. godinu

⁹⁸ Vlada Crne Gore, 2023, Istraživanje o nasilju u školama

To se odnosi kako na djecu u krivičnim postupcima (djeca prestupnici, djeca žrtve i djeca svedoci), tako i na djecu u građanskim ili porodičnim i prekršajnim postupcima.

Podaci iz istraživanja OEBS-a ukazuju da je nasilje nad ženama i djevojčicama i tolerancija prema takvom nasilju i dalje visoka.⁹⁹ Oko 85 procenata ispitanika u anketi iz 2022. godine smatra da je psihičko nasilje nad ženama i djevojčicama ili vrlo često ili se dešava barem u izolovanim slučajevima. Zabrinjavajući rezultat je da čak jedna trećina ispitanih vjeruje da žene i djevojke lažno tvrde da su doživjele psihičko nasilje samo da bi skrenule pažnju na sebe. Prethodno izdanje ASZ istaklo je rasprostranjenost kulturne norme prihvatanja i tolerancije nasilja nad ženama.¹⁰⁰

⁹⁹ OEBS, 2023, Istraživanje o stavovima i percepciji psihičkog nasilja prema ženama i djevojčicama u porodici i partnerskim vezama

¹⁰⁰ Analiza stanja zemlje UN, 2021

Box 3: Položaj osoba sa invaliditetom u okviru strateškog prioriteta 3 Zakonodavni, strateški i institucionalni okvir

Zakonodavni i strateški okvir promovira i štiti jednaka prava osoba sa invaliditetom. Crna Gora ima Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom, a Vlada je u julu 2022. godine usvojila Strategiju za zaštitu lica sa invaliditetom od diskriminacije i promociju jednakosti 2022-2027. Međutim, postoje i određeni nedostaci. Na primjer, u nekim zakonima se još uvijek koristi uvredljiva terminologija.¹⁰¹

Komitet UN za prava osoba sa invaliditetom pozvao je Crnu Goru da prilagodi terminologiju, ali i da ukine zakone, uključujući i članove Zakona o zaštiti i ostvarivanju prava mentalno oboljelih lica, koji obavezuju policijske službenike da lica liše slobode samo na osnovu sumnje na „duševno oboljenje“, i dopušta prinudu, sputavanje i izolaciju osoba sa intelektualnim i/ili psihosocijalnim invaliditetom.¹⁰²

¹⁰¹ Izrazi koji se koriste u zakonima uključuju mentalni poremećaj, nemoćno lice, invalid i fizičke mane. Vidi UNPRPD, Situaciona analiza prava osoba sa invaliditetom u Crnoj Gori; https://unprpd.org/sites/default/files/library/2023-09/CR_Montenegro_2021.pdf

¹⁰² CRPD/C/MNE/CO/1, September 2017

Sve u svemu, primjena zakona i politika je neujednačena, što dovodi do toga da osobe sa invaliditetom stalno nailaze na prepreke koje sprečavaju njihovo puno i djelotvorno učešće u društvu i ostvarivanje njihovih prava.

U institucionalnom okviru je bilo kako negativnih tako i pozitivnih pomaka. Direktor za prava lica sa invaliditetom pri Ministarstvu za ljudska i manjinska prava ukinuta je 2022. godine. Nacionalni savjet za prava lica sa invaliditetom koji je pratio sprovođenje svih zakona i strategija, promovisao prava i omogućavao bolju koordinaciju u pitanjima vezanim za invaliditet, već godinama ne funkcioniše. Sa pozitivne strane, u maju 2023. godine, Zaštitnik i deset organizacija lica sa invaliditetom uspostavili su nezavisni mehanizam za praćenje sprovođenja Konvencije UN o pravima lica sa invaliditetom (IMM). IMM je u 2023. godini sproveo različite nadzorne posjete opštinama.

Nediskriminacija i jednako priznanje pred zakonom

Osobe sa invaliditetom se i dalje suočavaju sa diskriminacijom. Anketa iz 2022. godine koju je sproveo Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore pokazala je da osobe sa invaliditetom pretežno doživljavaju diskriminaciju pri zapo-

šljanju, a zatim i u zdravstvu.¹⁰³ NVO CEDEM je tokom protekle decenije procjenjivala stepen diskriminacije – na osnovu percepcije – prema osobama sa invaliditetom i drugim grupama, i to u pet ključnih oblasti društvenog života – zapošljavanje, obrazovanje, zdravstvo, javne usluge i kultura. U 2022. godini nije prijavila skoro nikakvu promjenu u percepcijama o stepenu diskriminacije osoba sa invaliditetom među ispitanicima koji su učes tvovali u anketama između 2010. i 2022. godine. U 2022. godini, prosjek je za svih pet oblasti iznosio 35,5 odsto, i bio je drugi po redu najviši, nešto niži od nivoa percipirane diskriminacije Roma i Egipćana.¹⁰⁴

Zaštitnik ljudskih prava i sloboda istražuje pritužbe u vezi diskriminacije. U 2022. godini primljeno je 256 žalbi, od kojih je zatvoreno 206 predmeta. Samo dvadeset (8 procenata) su bile pritužbe na diskriminaciju po osnovu invaliditeta. Osam predmeta (40 odsto) se odnosilo na zasnivanje radnog odnosa, četiri (20 odsto) na socijalnu zaštitu, tri (15 odsto) na pristup robi i uslugama, dva (10 odsto) na postupke pred državnim organima, dva (10 odsto) na pristup obrazovanju i

¹⁰³ Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore, Istraživanje o diskriminaciji lica sa invaliditetom i članova porodica lica sa invaliditetom, poznanika, odnosno srodnika lica sa invaliditetom, <https://umhcg.com/publikacije/>

¹⁰⁴ Centar za demokratiju i ljudska prava, obrasci i stepen diskriminacije u Crnoj Gori 2022, novembar 2022

jedan (5 odsto) na pristup zdravstvu.¹⁰⁵ U decembru 2022. godine, Osnovni sud u Podgorici donio je prvu pravosnažnu presudu kojom je potvrđena diskriminacija po osnovu invaliditeta – jer informacije nijesu bile date u odgovarajućem formatu, a tu presudu je potvrdio i Viši sud u Podgorici.¹⁰⁶

Komitet UN za prava prava osoba sa invaliditetom izrazio je zabrinutost zbog položaja lica kojima je sudskim odlukama uklonjen pravni kapacitet. Pozvala je na zakonsku reformu koja bi zamijenila sadašnji režim zamjenskog donošenja odluka i režima starateljstva, koji ograničava ostvarivanje različitih prava koja imaju osobe sa invaliditetom.

Komitet je još 2017. godine preporučio Crnoj Gori da obezbijedi „podržano donošenje odluka koje u potpunosti poštuju autonomiju, integritet, dostojanstvo, volju i preferencije osobe i uspostavlja transparentne i efikasne pravne lijekove za lica s invaliditetom čiji je pravni kapacitet uklonjen”.¹⁰⁷ Ova preporuka još uvijek treba da se primijeni.

¹⁰⁵ https://www.ombudsman.co.me/docs/1681285008_finalizvjestaj_12042023.pdf

¹⁰⁶ Inicijativa mladih sa invaliditetom Boke, 2022, <https://imiboke.me/news/prva-pravosnazna-presuda-za-zastitu-od-diskriminacije-po-osnovu-invaliditeta>

¹⁰⁷ CRPD/C/MNE/CO/1, September 2017

Pristup pravdi

Istraživanje koje je 2020. godine sproveo Udruženje mladih sa hendikepom pokazalo je da se osobe sa invaliditetom suočavaju sa brojnim preprekama kada je riječ o pristupu pravdi i korišćenju pravnih lijekova, ali i da nedostaju odgovarajući podaci. Malo sudova vodi evidenciju o tome da li se predmeti koje procesuiraju tiču osoba sa invaliditetom, kao žrtava, optuženih ili na drugi način učesnika u postupcima. Samo dva od 26 sudova (ili 7,7 odsto) odgovorila su da imaju odgovarajuću pristupačnost osobama sa invaliditetom: Viši prekršajni sud Crne Gore i Osnovni sud u Kolašinu. Sedam sudova (27 odsto, Opštinski sud na Žablaku, Opštinski sud u Pljevljima, Prvi osnovni sud, Prekršajni sud i Viši prekršajni sud u Bijelom Polju) ne posjeduju elemente pristupačnosti.

Ostali sudovi imaju barem jedan oblik pristupačnosti.¹⁰⁸ Isto istraživanje je pokazalo da se „ročišta uglavnom ne odgađaju zbog nedostupnosti sudskih tumača znakovnog jezika, nepristupačnosti zgrade suda, pristupa sudu, ili samoj sudnici, ili iz drugih razloga”. Na pitanje da li je ikada u nekom postupku zatraženo ili pruženo Brajevo pismo ili bilo koje drugo alternativno sredstvo

¹⁰⁸ UMHC, Cagaz Pristup pravdi osoba sa invaliditetom sa posebnim naglaskom na proceduralne adaptacije, <https://umhcg.com/publikacije/>

komunikacije konkretno na zahtjev osoba sa invaliditetom koje učestvuju u procesu, samo jedan sud je odgovorio potvrdno.¹⁰⁹

Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći garantuje osobama sa invaliditetom pravo na besplatnu pravnu pomoć. Međutim, umjesto da osobe sa invaliditetom same biraju svog advokata, određuje se prvi advokat na listi.¹¹⁰ Osim toga, osobe sa invaliditetom oklijevaju da pokrenu sudske postupke protiv osoba ili institucija zbog kršenja prava. Posmatrači smatraju da je to posljedica nepovoljnih ishoda prethodnih sudskih postupaka, dok je Zaštitnik ljudskih prava i sloboda to pripisao nedovoljnoj informisanosti javnosti o ljudskim pravima i mehanizmima zaštite.¹¹¹

Pristupačnost

Prema istraživanju Udruženja mladih sa hendikepom Crne Gore, osobe sa invaliditetom su kao najkritičnije probleme koji ih pogađaju¹¹² identifikovale pristup javnim prostorima, čemu slijede pristup prevozu i informacijama.

¹⁰⁹ Ibid

¹¹⁰ UNPRPD - Situaciona analiza prava osoba sa invaliditetom u Crnoj Gori, https://unprpd.org/sites/default/files/library/2023-09/CR_Montenegro_2021.pdf

¹¹¹ Stejt department SAD, 2020, Izvještaj o ljudskim pravima za Crnu Goru za 2020. godinu

¹¹² Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore, Istraživanje o diskriminaciji lica sa invaliditetom i članova porodica lica sa invaliditetom, poznanika, odnosno srodnika lica sa invaliditetom, <https://umhcg.com/publikacije/>

Znakovni jezik još nije priznat kao službeni jezik, a iako postoji zvanični program obuke, malo je tumača za znakovni jezik. Većina državnih institucija ne pruža informacije u pristupačnim formatima, kao što su Brajevo pismo ili audio.¹¹³ Saobraćajna infrastruktura (trotoari, pješački prelazi, raskrsnice, nadvožnjaci, mostovi, parkinzi, itd.) nije dovoljno prilagođena potrebama kretanja osoba sa različitim tipovima invaliditeta.

Vozila i terminali (autobuske i željezničke stanice, aerodromi i luke) su skoro potpuno nepristupačni za osobe sa invaliditetom. Nema dostupnih podataka o broju javnih prostora ili saobraćajne infrastrukture prilagođene osobama sa invaliditetom.¹¹⁴

Učešće u političkom životu

Osobe sa invaliditetom se takođe suočavaju sa velikim izazovima kada je riječ o učešću u političkom životu. Praćenje nedavnih izbora od strane Udruženja osoba sa invaliditetom pokazalo je da je između 65 i 70 odsto biračkih mjesta nepristupačno ili neadekvatno pristupačno, što onemogućava osobama sa invaliditetom da glasaju.

¹¹³ UNPRPD - Situaciona analiza prava osoba sa invaliditetom u Crnoj Gori, https://unprpd.org/sites/default/files/library/2023-09/CR_Montenegro_2021.pdf

¹¹⁴ Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, 2022, Strategija za zaštitu osoba sa invaliditetom od diskriminacije i promociju jednakosti

Tokom kampanje za parlamentarne izbore 2023. godine, političke stranke nijesu uvijek koristile titlove u video zapisima, opise i štampane materijale. Slične nalaze je izvijestila i Misija za posmatranje izbora Kancelarije za demokratske institucije i ljudska prava. Samo polovina događaja kampanje održana je na lokacijama pristupačnim osobama sa invaliditetom. Državna izborna komisija je utvrdila kriterijume kako bi se osigurala pristupačnost biračkih mjesta za osobe sa invaliditetom i u vezi toga obezbijedila obuku opštinskih izbornih komisija, ali ti kriterijumi uglavnom nijesu ispoštovani. Većina biračkih mjesta koja je posmatrao ODIHR nije omogućavala nezavisan pristup osobama sa invaliditetom, a u 15 odsto zapažanja ODIHR-a, biračka mjesta nijesu imala adekvatne glasačke šablone za slabovide osobe. Tamo gdje su na izbornoj listi bile osobe sa invaliditetom, gotovo niko od njih nije bio na pozicijama gdje je moguće pobijediti. Među svoje prioritetne preporuke, ODIHR je uključio osiguranje odgovarajućeg pristupa izbornom procesu za osobe sa invaliditetom.¹¹⁵

Podaci

Sve u svemu, kao što je navedeno u ovoj ažuriranoj verziji ASZ, Crna Gora nema adekvatne podatke o osobama sa invaliditetom.

¹¹⁵ https://www.osce.org/files/f/documents/4/9/560256_1.pdf

Tamo gdje podaci postoje, rijetko kada su raščlanjeni prema vrsti invaliditeta – tjelesni, senzorni, intelektualni i psihosocijalni. Nedostatak podataka, kao i njihovo dalje raščlanjivanje, predstavlja prepreku razvoju ciljanih politika i akcija za rješavanje izazovima sa kojima se ova grupa suočava u ravnopravnom ostvarivanju svojih prava.

Strateška razmatranja

Gornja analiza je istakla da postoji nekoliko ključnih izazova i procesa kojima se treba pozabaviti:

Prvo, zakonodavne reforme koje ubrzavaju napredak u procesu pristupanja EU, zbog preklapanja sa Agendom 2030. ASZ je naglasila da su potrebne brojne zakonske promjene u okviru strateških prioriteta kako bi se podržalo efikasnije funkcionisanje institucija i bolja zaštitila prava, uključujući i prava osoba sa invaliditetom. Ove zakonske izmjene treba sprovesti u skladu sa međunarodnim obavezama Crne Gore o ljudskim pravima, kao i Poglavljem 23 pravne tekovine EU: Pravosuđe i temeljna prava, i Poglavljem 24: Pravda, sloboda i bezbjednost.

Drugo, borba protiv diskriminacije, nasilja i govora mržnje. Ove mjere bi trebalo da se fokusiraju na žene i ugrožene grupe, uključujući osobe sa invaliditetom. Borba protiv štetnih kulturnih i društvenih normi treba da bude

u središtu ovih napora. Što se tiče osoba sa invaliditetom, treba uzeti u obzir diskriminaciju sa kojom se ova grupa suočava u mnogim oblastima života. Time će se osigurati napredak u pogledu poštovanja temeljnih prava u skladu sa Poglavljem 23 pravne tekovine EU: Pravosuđe i temeljna prava.

Treće, borba protiv organizovanog kriminala i korupcije. ASZ je zaključila da su, iako je pravosudni sistem preduzeo radnje, potrebni dalji naponi kako bi se osiguralo da se sudski postupci privedu kraju, kao i veća efikasnost preventivnih mehanizama, što bi bilo u skladu sa Poglavljem 23 pravne tekovine EU: Pravosuđe i temeljna prava.

Na kraju, stvaranje baze dokaza i podataka koje će omogućiti efikasnije kreiranje politika i donošenje odluka. ASZ je istakla da postoje mnogi razvojni izazovi koje treba u potpunosti razumjeti zbog nedovoljnih podataka i dokaza, naročito u analizi položaja osoba sa invaliditetom. Bolje raščlanjeni podaci i dokazi bi omogućili da podrška bude efikasnije usmjerena na one kojima je najpotrebnija, a na taj način bi se istovremeno uskladio i razvoj statistike Crne Gore sa metodologijama Eurostata u okviru Poglavlja 18 pravne tekovine EU: Statistika.



Ažurirani podaci o finansijskoj situaciji

UJEDINJENE NACIJE

Ažurirana analiza stanja u zemlji za 2023. godinu

Ažurirani podaci o finansijskoj situaciji

Nacionalni podaci

Crna Gora u posljednjih 5 godina kontinuirano bilježi fiskalni deficit. Fiskalni deficit Crne Gore je u prosjeku iznosio 4,7 procenata BDP-a između 2018. i 2022. godine. Međutim, tokom pandemije COVID-19, povećao se na 11 procenata BDP-a 2020. godine, uprkos mjerama za ograničavanje rashoda kako bi se omogućile subvencije plata za podršku domaćinstvima tokom karantina. Ovi fiskalni deficiti čine Crnu Goru ranjivom na ekonomske šokove jer Crna Gora ima uzak fiskalni prostora za odgovor.

Fiskalni deficiti su doveli do toga da odnos duga i BDP-a bude najviši među zemljama koje nijesu članice EU u regionu Zapadnog Balkana. Dug je dostigao vrhunac od 105,1 odsto BDP-a 2020. godine usljed pandemije COVID-19, kada je BDP smanjen za 15,3 odsto.¹¹⁶ Razlog drastičnom padu BDP-a leži u globalnoj i nacionalnoj politici „zatvaranja“ u drugom tromjesečju, koji je otežao privrednu aktivnost i uzrokovali izuzetno slabu turističku sezonu tokom trećeg tromjesečja. Nakon što je dostigao vrhunac u 2020. godini, dug je smanjen na 71 procenat BDP-a u 2022. Ovaj silazni trend se događa uprkos tome što Crna Gora nastavlja da bilježi fiskalni i primarni fiskalni deficit.

Program „Nova poreska politika“ (program ranije poznat pod nazivom „Evropa sad“), započet početkom 2022. godine, bio je odgovoran za smanjenje poreskog opterećenja na dohodak. Nova poreska politika je izmijenila sistem oporezivanja na način što se težište poreskog sistema pomjerilo ka indirektnim poreskim ob-

¹¹⁶ Centralna banka Crne Gore

licima. Smanjeno je poresko opterećenje na zarade nakon ukidanja doprinosa za nacionalno zdravstveno osiguranje koji su donijeli oko 180 miliona eura u 2021. godini. Prihodi od PDV-a su porasli sa 691 miliona eura u 2021. na 908 miliona eura u 2022. godini usljed inflacije i povećanje potrošnje, većim dijelom uzrokovane nakon što je rat u Ukrajini doveo ruske i ukrajinske migrante u Crnu Goru.

Fiskalni deficit u 2022. bio je manji od očekivanog. Reforme u okviru programa politike minimalne zarade dovele su do toga da je Crna Gora očekivala da će izgubiti doprinose za zdravstveno osiguranje i teret oporezivanja staviti više na PDV nego na porez na dohodak. Međutim, iako su prihodi od poreza na dohodak fizičkih lica bili manji od očekivanih, povećani nivoi potrošnje doprinijeli su da prihodi od PDV-a budu veći od očekivanih. Shodno tome, fiskalni deficit je iznosio 4,4 procenata BDP-a, umjesto projektovanog fiskalnog deficita od 8 procenata BDP-a.

Unutrašnji dug čini samo mali procenat ukupnog duga Crne Gore. Finansiranje spoljnog duga iznosilo je približno 90 odsto ukupnog duga u 2022. godini, što znači da je 10 odsto ukupnog duga poticalo iz domaćih izvora. Gotovo sav unutrašnji dug čine domaće obveznice i krediti komercijalnih banaka.

Međunarodni podaci

Crna Gora bilježi konstantan deficit tekućeg računa. Crna Gora se u velikoj mjeri oslanja na uvoz robe za domaću potrošnju, budući da je bilo velikih ulaganja u građevinarstvo i nemogućnosti da proizvede dovoljno hrane

da se zadovolje potrebe domaće potrošnje. Turistička sezona, u kojoj se 80 odsto turizma odvija u sezoni između juna i septembra, povećava broj stanovnika i stavlja dodatni pritisak na uvoz hrane. Kako bi se ovo nadoknadio, Crna Gora se često oslanja na izvoz usluga (uglavnom u obliku turizma), direktne strane investicije (SDI), finansiranje spoljnog duga i doznake.

Pokretač SDI bile su investicije u nekretnine. Neto SDI iznosile su 14 procenata BDP-a u 2022. godini i porasle su sa 6 procenata u 2019.¹¹⁷ Posljednjih godina, kupovina nekretnina sve više potiče iz Njemačke, koja je sa 69,8 miliona¹¹⁸ predstavljala najveći pojedinačni izvor ulaganja u 2022. godini. Tokom pet godina koje su prethodile pandemiji COVID-19, glavni pojedinačni izvor ulaganja u nekretnine bila je Rusija. Najveći dio izgradnje i kupovine nekretnina bilježi se u Podgorici, Kolašinu i na Primorju. Međutim, najveći pojedinačni izvor SDI u 2022. godini bio je iz Srbije, uglavnom u obliku međukompanijskog duga. Rusija je bila drugi najveći izvor SDI, ali su te SDI uglavnom bile u obliku kupovine nekretnina i ulaganja u kompanije i banke. Međutim, u prvih 7 mjeseci 2023. godine, neto SDI bile su za 40,6 odsto niže od neto SDI u istom periodu 2022. godine.¹¹⁹

Doznake su od sve većeg značaja za Crnu Goru. Izvori doznaka nijesu do kraja obrazloženi. U 2022. godini neto doznake su iznosile 7,7 procenata BDP-a u poređenju sa 6,8 procenata u 2021. godini.¹²⁰

117 Ibid

118 Centralna banka Crne Gore: Platni bilans

119 Ibid

120 Ibid

Apsolutni iznos neto doznaka porastao je za 27,8 procenata u istom periodu. U 2022. godini neto doznake su iznosile oko 436 miliona eura. Doznake su predstavljale važnu ekonomsku rezervu tokom pandemije COVID-19 i djelimično su nadoknadile gubitak prihoda od turizma.

Zvanična razvojna pomoć (ODA) ima sve manji značaj za Crnu Goru. ODA trenutno iznosi manje od 1% BDP-a, što odražava status Crne Gore kao zemlje sa višim srednjim dohotkom.¹²¹ Međutim, Crna Gora prima značajna finansijska sredstva od međunarodnih finansijskih institucija i EU, kao što su Instrument za pretprijetnu pomoć i Investicioni okvir za Zapadni Balkan. Zajmovi koje daju međunarodne finansijske institucije često imaju komercijalne, a ne povlašćene kamatne stope.

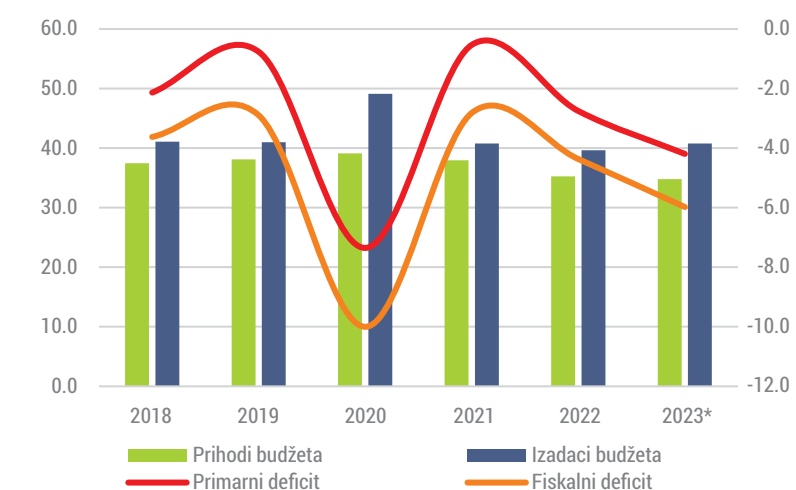
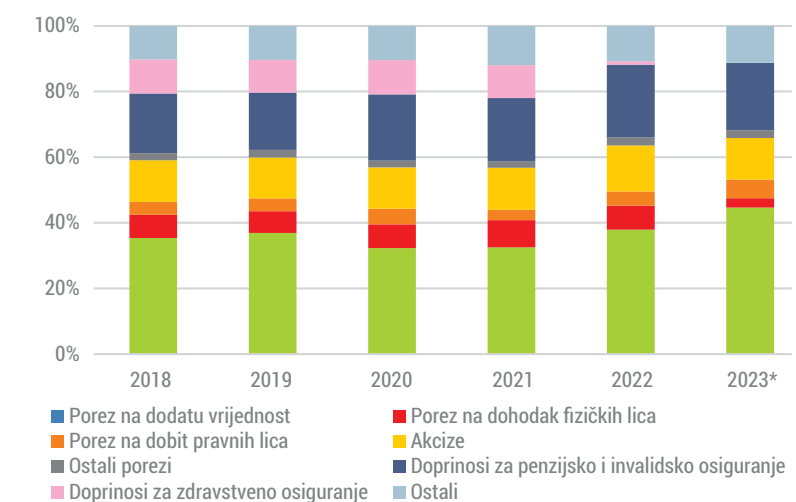
Crna Gora je 2021. prikupila iznos od 750 miliona eura od euroobveznica.¹²² Ukupna vrijednost euroobveznica iznosi 1,75 milijardi eura.¹²³ Rok dospeljeća euroobveznica je obično između 5 i 7 godina. U 2023. godini evroobveznice čine 48 odsto ukupnog tereta spoljnog duga Crne Gore. Najveći dio duga potiče iz inostranih izvora, kako euroobveznica, međunarodnih finansijskih institucija, tako i duga kineskoj EXIM banci za dionicu autoputa Bar-Boljare. Crna Gora je povećala udio spoljnog duga sa 87 odsto ukupnog duga u 2020. godini na 90 odsto u 2022. godini.¹²⁴

121 Podaci Ministarstva finansija

122 Ibid

123 Centralna banka Crne Gore: Fiskalni budžet

124 Ibid

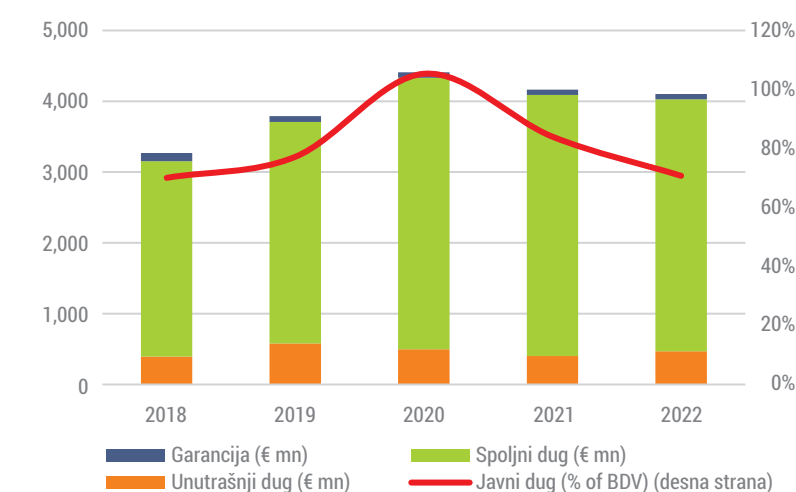
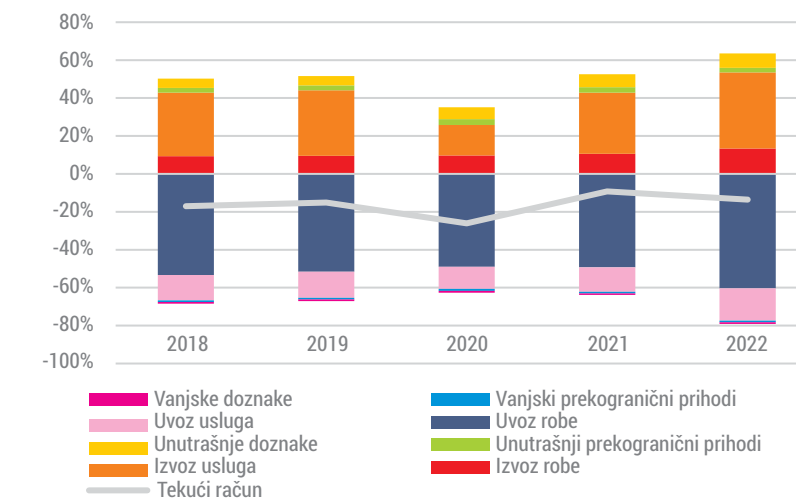
Grafikon 10: Poreski deficit¹²⁶Grafikon 12: Izvori prihoda¹²⁸

125 Podaci Ministarstva finansija

126 Ibid

127 Centralna banka Crne Gore: Platni bilans

128 Ibid

Grafikon 11: Javni dug¹²⁷Grafikon 13: Platni bilans (procenat BDP-a)¹²⁹



Naredni koraci

Na osnovu postignutog napretka, izgledi su uglavnom pozitivni, ali postoje negativni rizici koji bi mogli dovesti do zastoja procesa pridruživanja EU i Agende 2030. Pored toga, u narednim godinama će morati da se riješi nekoliko pitanja, kao što su otplate euroobveznica, što bi moglo da dovede u pitanje sposobnost Crne Gore da sprovodi i finansira potrebne reforme. Crna Gora mora da se pozabavi ovim rizicima i da uloži napore da ubrza napredak u postizanju svih ciljeva održivog razvoja jer je preostalo samo šest godina za ispunjenje obaveza iz Agende 2030. Većina ovih napora nije potpuno nova i istaknuta je u prethodnim izdanjima ASZ.

Mnogi nedostaci i izazovi za postizanje COR ostaju isti kakvi su bili u izvornom izdanju ASZ iz 2021. godine, dok su neki evoluirali. Struktura privrede, ograničena kapaciteta, i društvene i kulturne norme su faktori koji i dalje usporavaju napredak. Između ostalog, uticaj pandemije COVID-19 i rata u Ukrajini takođe su promijenili kompleksnost i značaj ovih pitanja. Na primjer, rast IKT sektora u Crnoj Gori doveo je do izvjesne diversifikacije ekonomije kao rezultat rata u Ukrajini. Međutim, struktura privrede se još uvijek nije promijenila da bi mogla stvarati radna mjesta veće produktivnosti i vrijednosti.

Žene se i dalje suočavaju sa značajnim preprekama u postizanju jednakih uslova sa muškarcima. Ranjive grupe se i dalje suočavaju sa problemima pristupa uslugama, i izazovima u ostvarivanju svojih punih prava. Pandemija COVID-19 je skrenula pažnju i pogoršala probleme kada je u pitanju podrška ranjivim grupama, i one su bile naj-

teže pogođene efektima same pandemije. Slično tome, podaci pokazuju da je nastavak izborne kampanje sa dva kruga izbora intenzivirao političku polarizaciju i govor mržnje, što se možda ne bi dogodilo tokom vanizbornih perioda.

Kako Crna Gora nastavlja da napreduje u nekim oblastima, koncentrisanje pitanja na određene grupe ili regione može zahtijevati nijansirani pristup. Uspjesi u pogledu poboljšanja položaja ugroženih grupa, kao što je povećan upis romske i egipćanske djece, treba da se pretoče u bolje obrazovne rezultate. S obzirom na to da su ugroženost i siromaštvo koncentrisani u određenim grupama domaćinstava, ruralnim područjima i na sjeveru, vjerovatno će biti potreban precizno ciljani pristup ovim grupama ili će politike morati da budu osmišljene uzimajući u obzir ove elemente.

Na Samitu za održivi razvoj (SDG Summit) u septembru 2023, Crna Gora se obavezala da će ubrzati napredak u ostvarivanju ciljeva održivog razvoja u šest oblasti. To su: ne ostavljati nikoga iza sebe; pravda za sve; kvalitetno obrazovanje; rodna ravnopravnost; zelena tranzicija i djelovanje u oblasti klimatskih promjena i smanjenja rizika od katastrofa; i institucionalni i finansijski okvir. Crna Gora je sebi postavila ciljeve za postizanje COR u okviru ovih šest oblasti i praćenje napretka. Vlada se obavezala da će pratiti sprovođenje ovih obaveza. UN u Crnoj Gori treba da podrži Crnu Goru u ispunjavanju ovih obaveza i praćenju napretka u periodu do 2030. godine.

Fond za ubrzani razvoj Crne Gore (Montenegro SDG Acceleration Fund) će podržati napore na međusobno komplementarnim procesima pristupanja EU i u okviru Agende 2030. U svakom strateškom prioritetu, ASZ je identifikovala oblasti koje bi, ako se riješe, mogle dovesti do transformacionih promjena, koje bi mogle da budu implementirane uz podršku Fonda. Glavni cilj Crne Gore treba da bude oživljavanje procesa pristupanja Evropskoj uniji budući da to može da ispuni skoro dvije trećine COR. Pored strateških ulaganja MAF-a, Crna Gora treba da pojača napore na stvaranju uslova neophodnih za postizanje ciljeva održivog razvoja, i to:

- 1. Povezivanje inkluzivnog ekonomskog rasta sa održivošću životne sredine;** Kratkoročno, cilj je ukloniti i sanirati neke od postojećih šteta po životnu sredinu, poboljšati upravljanje otpadom i podržati napore za adaptaciju. Dugoročno gledano, fokus treba da bude na prelasku sa uglja na čistiju energiju, uz osiguravanje naknade onima koji nešto u tome gube, kao dio pravedne tranzicije.
- 2. Povećanje otpornosti ekonomije na šokove;** Dugoročno gledano, fokus treba da bude na podršci diversifikaciji privrede iskorišćavanjem nekih od zelenih izdanaka u IKT i energetsom sektoru. Međutim, kratkoročno, fokus treba da bude na održavanju prociklične fiskalne politike i stvaranju fiskalnih stabilizatora u slučaju ekonomskih šokova. Osim toga, usmjeravanje izdataka za socijalnu zaštitu na najugroženije podržaće napore za smanjenje siromaštva i poboljšati otpornost domaćinstava na ekonomske šokove.

3. Nastaviti sa poboljšanjem izgleda za dostojanstven rad; Budući da privatni sektor traži specifične vještine kako bi popunio slobodna radna mjesta, potrebno je učiniti mnogo više da se mladi Crnogorci i Crnogorkice obrazuju pravim sklopom vještina koje tržište budućnosti od njih zahtijeva. Time bi se riješio jedan aspekt disbalansa između ponude i potražnje za vještinama. Drugi aspekt bi bio da se nastavi sa otvaranjem radnih mjesta koja bi Crnogorcima i Crnogorkama omogućila veća primanja.

4. Izjednačenje uslova; Dokazano je da okolnosti djeteta utiču na njegovu sposobnost da ostvari svoj puni potencijal. Stvaranje jednakih uslova pristupa kvalitetnom obrazovanju i zdravstvenoj zaštiti poboljšaće socijalnu mobilnost i omogućiti mladim Crnogorcima i Crnogorkama da ostvare svoje potencijale. U dugoročnom smislu, dalje unapređenje kvaliteta obrazovanja će podržati približavanje Crne Gore prosjeku EU i OECD-a u pogledu obrazovnih postignuća. Izjednačenje uslova takođe znači i jednak pristup pravdi. ASZ je istakla kako se osobe sa invaliditetom suočavaju sa višestrukim deprivacijama u različitim aspektima koje je potrebno adresirati.

5. Nastaviti sa borbom protiv rasprostranjenih kulturnih i društvenih normi; S obzirom da govor mržnje i politička polarizacija i dalje preovlađuju, potrebno je uložiti napore za suprotstavljanje sveprisutnim narativima koji ih podstiču, naročito oko stavova prema ženama i djeci. Treba se pozabaviti pitanjem prihvatanja i tolerancije nasilja i uzrocima rodno zasnovanog nasilja i nasilja nad djecom.

6. Ojačati primjenu pristupa zasnovanog na ljudskim pravima; Određene grupe imaju veći rizik da zaostanu u odnosu na druge. Iako generalno opadaju, podaci ukazuju da rizik od siromaštva i stope siromaštva postaju koncentrisanije u određenim grupama, što opravdava istraživanje efikasnije ciljane podrške tim grupama kako bi im se omogućilo da ostvare svoja prava. Neophodni su usaglašeni i koordinisani naponi za rješavanje postojećih nejednakosti i obrazaca diskriminacije, i potrebni su procesi koji sve više i dosljednije uključuju one koji su najviše pogođeni kako bi se pronašla najefikasnija rješenja za razvojne izazove sa kojima se Crna Gora suočava. Potrebno je ubrzati ulaganje i reformu nezavisnog i nepristrasnog pravosuđa kako bi donosioci odluka postali odgovorniji prema svojim biračima. Treba nastaviti sa sprovođenjem mjera za borbu protiv korupcije i organizovanog kriminala.

7. Nastaviti sa izgradnjom baze dokaza u opštem smislu, ali i poboljšati kreiranje politika namijenjenih ranjivim grupama; analiza o osobama sa invaliditetom je istakla poteškoće sa nedostatkom podataka i dala jasnu sliku o položaju osoba sa invaliditetom. Da bi se bolje ciljali rashodi i kreiranje politika, potrebni su bolje raščlanjeni podaci, naročito podaci o osobama sa invaliditetom i drugim ranjivim grupama.

Mnoge od ovih preporuka odražavaju one date u izvornoj ASZ iz 2021. godine, i pokazuju da, uprkos ostvarenom napretku, osnovni izazovi i potrebne radnje i dalje ostaju, čak i ako je njihova priroda evoluirala ili se njihova ozbiljnost smanjila.





UJEDINJENE NACIJE
CRNA GORA

